Mykolas Rėmeris

LIETUVOS SOVIETIZACIJA 1940—1941

Mykolas Rėmeris

LIETUVOS SOVIETIZACIJA 1940—1941

Istorinė
Lietuvos
sovietizacijos
apžvalga
ir
konstitucinis
jos
įvertinimas

VILNIUS
LITUANUS
1989

Spaudai parengė

LTSR Mokslų Akademijos narys korespondentas
J. BULAVAS
ir teisės mokslų daktaras, profesorius
M. MAKSIMAITIS

Redaktorė DALIA VOROBĖJIENĖ

0503020908
ISBN LITUANUS

būti jį spręsti, ir ~~[illegible]~~ būti pabaigtų; mūsų pažanga. ~~[illegible]~~ O kadangi mūsų jaunas tautos literatūra reikalinga ir jos kontrolės taip ir [illegible] dar nėra tokių taikingų, ir todėl kiekvienas ~~[illegible]~~ indėlis į ją [illegible] turtingas, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], gas [illegible] jūsų [illegible] gali būti vertingas ir geras"), tai [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — o iš [illegible] ir [illegible], [illegible] kurs [illegible] išleisti [illegible] darbas [illegible] galimumas, tai aš jį ~~[illegible]~~ padėsiu, [illegible] nuomonė, [illegible] net, kur jūsų ir [illegible] patogiausių sąlygų. Ar jis [illegible] ir [illegible] išleistas — to aš nežinau. Tačiau [illegible] [illegible] tos, ar jis jūsų [illegible] [illegible] sąlygas [illegible] ir ar tai, į kurią [illegible] jūsų [illegible] kurią [illegible] apie jūsų [illegible], ~~[illegible]~~ priėmus jį iš [illegible] [illegible] tikslo.

[illegible signature]

[illegible], 1944. XI. 12.

TURINYS

AUTORIAUS ŽODIS

Šį darbą, suplanuotą ir jau kiek pradėtą dar prieš šį karą, rašiau dalimis šio karo metu. Maždaug visa tai, kas šiame mašinraščio nuoraše yra parašyta, mano yra parašyta rankraštyje jau karo metais. Baigiau darbą rankrašty 1944 m. gegužės mėnesį karui dar siaučiant.

Be abejo, karo meto sąlygos turėjo paveikti ir paveikė šį darbą. Jos jį paveikė neigiamai. Aš galėjau sunaudoti darbui tiktai apibrėžtą kiekį medžiagos ir mokslo literatūros, tiktai tiek, kiek turėjau savo dispozicijoje savo privatiniame mokslo knygyne, ypač tuo laiku, kai man karo metu teko gyventi kaime savo ūky ir čia rašyti. Be to, gali būti ir kitas darbo trūkumas, pareinąs nuo karo aplinkybių jo rašymo metu. Būtent daugelis klausimų, susijusių su šio darbo problemomis, karui pasibaigus bus sprendžiama iš naujo ir šie sprendimai galės pateikti mokslui daug įdomios medžiagos, kuri šiam darbui liks nesunaudota, nes negalėjo būti numatyta. Visa ta pozityvinių konstrukcijų medžiaga, kuria šiame darbe buvo operuota, gali būti karui pasibaigus reformuota ir žymioje dalyje tapti nebeaktuali. Tiesa, iš istorijos ji nebus išbraukta ir šia prasme ji ir toliau mokslui bus naudotina, tačiau greta josios bus ir naujoji pozityvinių konstrukcijų medžiaga, kuri taip pat, o gal dar labiau, turėtų būti mokslo nagrinėjama ir analizuojama, čia gi šiam darbui likusi nežinoma.

Inter arma silent musae*. Tatai liečia tiek meną, tiek mokslą. Mokslo darbui tuomet laikas nėra tinkamas. Gal jis tada ir nereikėtų dirbti. Tačiau neturėdamas kitokio

* Karo metu mūzos tyli (*lot.*).

man tinkamo darbo, ypač atsidūręs gilioje provincijoje ir nemėgdamas tuščių pramogų, aš pasiryžau tęsti tai, ką geresnėmis sąlygomis anksčiau buvau pradėjęs. Mano amžiuje tenka ypatingai turėti galvoje prancūzų priežodis, esą geriau yra padaryti reliatyviškai geras, kad ir ne visiškai tobulas, darbas, negu nieko nepadaryti. Gal geresnio, tobulo — jau nebebus galima padaryti, tad tenka pamėginti padaryti tai, kas esamomis sąlygomis yra įvykdytina ir kas vis dėlto atrodo bent reliatyviškai gera. Mano amžiuje laukti geresnių sąlygų ir aplinkybių pavojinga, nes galima jų ir nebesulaukti. Jeigu jauti, kad savo mokslo srity turi galvoje tam tikrų vertingų minčių ir žinių, tai jų neslėpk ir išdėstyk. Gal klysti, gal jos nėra tiek vertingos, kiek tatai tau atrodo, tačiau jeigu esi įsitikinęs, tai ryžkis ir veik, kiti gi spręs, ar bent pakenčiamai padarei. O kadangi mūsų jauna mokslo literatūra valstybės ir jos konstitucinės teisės srity dar nėra turtinga ir todėl kiekvienas indėlis į šią literatūrą, mano nusimanymu, yra naudingas (jeigu jis yra bent reliatyviškai „geras"), tai vadovaudamasis visais šiais sumetimais — aš šį rašinį ir užbaigiau. Karo metu išleisti šis darbas nėra galimumo, tad aš jį padėsiu į, mano nuomone, saugią vietą, kur jisai ir lauks patogesnių sąlygų. Ar jų sulauks ir bus išleistas — to aš nežinau. Tatai pareis nuo to, ar jisai nedings karo įvykių audroje ir ar tie, į kurių rankas jisai pateks ir kurie spręs apie jo likimą, pripažins jį iš viso spausdintinu.

Mykolas Römeris

Bagdoniškis, 1944.VI.12

ISTORINĖ LIETUVOS SOVIETIZACIJOS APŽVALGA IR KONSTITUCINIS JOS ĮVERTINIMAS

Nuo 1939 m. rugsėjo mėn. per 1939—1940 m. žiemą ir 1940 m. pavasarį vyko ir plėtėsi iki šiol nebaigtas didysis Europos karas. Šiam karui prasidėjus, iš karto jo tikrasis pobūdis ne visiems buvo aiškus. Iš karto daugelis neįtrauktų tiesiog į tą karą Europos valstybių jų valdančiųjų asmeny buvo linkę laikyti karą paprastu partikuliariniu karu tarp kelių kariaujančių valstybių ir pasiskelbė esančios neutralios. Tarp jų buvo ir Lietuvos Respublika. Šių valstybių valdantieji nepastebėjo tikro ideologiškai-socialinio konflikto, istoriškai brendusio Europoje ir suteikusio šiam karui ypatingo, ne vietinio ir ne partikuliarinio, bet visuotinio Europos karo pobūdžio. Tiktai dramatiški šio karo įvykiai ryškiai įrodė jo tikrąjį pobūdį ir galutinai palaidojo mažų ir vidutinių izoliuotų Europos valstybių neutraliteto legendą; jos tapo žaislu galingųjų karo veiksnių rankose. Iš vienos pusės buvo senoji klasikinė demokratija, mėginanti remtis ar žaisti liberalizmo šūkiu ir išlaikyti kapitalizmą bei aukso galią, iš antrosios — jaunas dinamiškas socialistiškai-politinis sąjūdis, išsiplėtęs iš moderninio nacionalizmo ir socializuojąs tautinių visuomenių santvarką naujomis darbo organizavimo formomis, o politiškai besireiškiąs vadinamuoju totalizmu; tai vokiečių nacionalsocializmas, tai italų fašizmas. Greta gi šių dviejų, tarp kurių prasidėjo karas, buvo tretysis partneris, iš karto kilusiame kare betarpiškai nepasireiškęs, atsargus, tačiau laukiąs savo momento, konsekventiškai besiruošiąs puolimui ir karui, užimąs pozicijas įsiveržti į Europą — tai komunistinis Eurazijos pasaulis — Sovietai.

Tarp šių trijų veiksnių kilusiame Europos kare nebuvo Europoje vietos jokiam neutralumui. Anksčiau ar vėliau,

šiaip ar taip, visi Europoje turėjo pasijusti Europos dalyviais ir užimti vieną ar kitą aiškią poziciją arba būti parblokšti ir prieš savo nusistatymą vienų, antrų ar trečių sunaudoti šių veiksnių kovos reikalams. Kas Europoje gyventi norėjo, tas turėjo ryžtis. Pasyvus neutralitetas negelbėjo.

Jau pačioje pradžioje Sovietams pavyko įtraukti Pabaltijo valstybes, tarp jų ir Lietuvą, į savo įtakos, o per tai ir savo politikos orbitą. Kaip žinoma, tuo būdu sovietai, susitarę su vokiečiais pasyviai (tarpusavio atžvilgiu.— *Red. past.*) laikytis einančiame kare, Lenkijos karinės katastrofos metu užėmė lenkų Respublikos plačias rytų provincijas — Vakarų Gudiją ir Vakarų Ukrainą. Drauge su Vakarų Gudija į Sovietų rankas ir tuo pačiu į jų faktinę dispoziciją pateko ir lenkų nuo 1920 m. okupuoti Lietuvos Rytai (Vilniaus kraštas su Lietuvos sostine Vilniumi). Šis Sovietų žygis į Vakarų Gudiją ir Vakarų Ukrainą buvo jų motyvuojamas ne kaip karo žygis prieš Lenkiją, bet kaip pagalbos suteikimas „broliškoms" Gudijos ir Ukrainos tautoms, likusioms, Lenkijai žlugus ir jos vyriausybei pabėgus į užsienius, anarchijos būklėje. Kiek vėliau Sovietams inscenizavus jų įprastais metodais plebiscistinius Vakarų Gudijos ir Vakarų Ukrainos vadinamuosius „seimus", šių seimų „nutarimais" šios teritorijos tapo įjungtos į valstybinę Sovietų teritoriją. Tuo tarpu Pabaltijo valstybėms Sovietų tapo pasiūlyta tartis su jais dėl bendro saugumo užtikrinimo savitarpio pagalbos principais, kad užkirstų kelią „imperialistiniam" karui išsiplėsti į laisvą, taikingą Rytų Europos erdvę.

Paskelbusios savo neutralumą kare ir netekusios galimumo balansuoti tarp trijų stambesnių kaimyninių valstybių — Sovietų, Vokietijos ir Lenkijos, nes Vokietija kaip tik kariavo (1)*, o Lenkija jau žlugo, ir nedrįsdamos pasipriešinti Sovietų pasiūlymui, Pabaltijo valstybės iš karto atsidūrė faktinėje Sovietų galioje. Šiuo atžvilgiu tarp Latvijos ir Estijos, iš vienos pusės, ir Lietuvos, iš antrosios, buvo tam tikras skirtumas. Latvija ir Estija visuomet buvo labiau linkusios remtis lenkų imperializmo sis-

* Paaiškinimai pateikti knygos pabaigoje.

tema, ypač tokia šios imperialistinės sistemos kombinacija, kuri išlaikytų bendradarbiavimo kontaktą tarp Lenkijos ir Vakarų demokratijų, ypač su Prancūzija, nukreiptą prieš Vokietiją, o drauge per lenkus paralizuojančią, kaip kad buvo manoma, ir Sovietus. Lenkijos žlugimas pirmame karo mėnesy dezorientavo Estiją bei Latviją. Net jeigu jos nebūtų paskelbusios neutraliteto, jos nebūtų turėjusios jokio pasirinkimo ir jokių šansų gelbėtis. Kariaujančios Vakarų demokratijos buvo nepasiekiamos ir neturėjo rimtų interesų šiose valstybėse prieš Sovietus. Vokiečiams jų likimo klausimas taip pat tuo laiku nerūpėjo ir pasiremti Vokietija jos neturėjo nė faktinio galimumo, nė psichologinių perspektyvų. Iš Sovietų politikos nagų jos išsprukti negalėjo.

Kiek kitaip buvo su Lietuva. Su Lenkija ji niekuomet kontakto neturėjo; patyrusi iš lenkų Vilniaus atplėšimą, prieš kurį ji atkakliai protestavo, ji lenkiškuoju imperializmu jokiu būdu pasitikėti ir pasiremti negalėjo. Joje buvo politinės srovės, ieškančios kontakto su vokiečiais, ir Vokietija Lietuvos linkme galėjo turėti didesnių interesų negu kad tuo tarpu Latvijos bei Estijos linkme. Tačiau Lietuvos pasirinktas „neutralumo" kelias, kuris iš tikrųjų, kaip tatai greit turėjo paaiškėti, tebuvo tiktai legenda, užkirto bet kurį kelią kontaktui su kariaujančia Vokietija ir kartu paliko ją ekskliuzyvinėje Sovietų įtakoje ir dispozicijoje. Šios įtakos ir dispozicijos pavojus valdantiesiems iš karto gal neatrodė tiek baisus, kaip jisai turėjo greitai pasireikšti. Lietuvos atsparumas šia kryptimi dar buvo žymiai sumažintas ypač dėl šių dviejų momentų: a) kad ir slopindama pas save komunistinį prosovietinį sąjūdį, Lietuva vis dėlto savo užsienio politikoje praeity dažnai rėmėsi Sovietais tiek prieš Lenkiją, tiek kartais prieš Vokietiją; šių politinių kontaktų tradicija veikė Lietuvos valdančiųjų sluoksnių psichiką slopindama jų atsparumą, ir, be to, pavojus iš Sovietų Lietuvoje buvo mažiau jaučiamas todėl, kad su Sovietais, nuo kurių Lietuvą skyrė Lenkija, Lietuva iki 1939 m. karo bendrosios sienos neturėjo; kontaktai su Sovietais buvo sudarę Lietuvoje tam tikrą jos užsienio politikos tradiciją; b) 1939 m. rudenį faktiškai Sovietų rankose buvo atsidūręs Vilnius, kuris per visą

nepriklausomos Lietuvos gyvenimo laikotarpį sudarė jos pastovų vyriausiąjį tautos siekimų ir valstybės politikos tikslą; tad šiuo laiku tiktai iš Sovietų Lietuva galėjo tikėtis pagaliau atgauti Vilnių; šio tikslo hipnotizuojama, nedrįsdama galvoti apie ryžtingą ir vieningą pasipriešinimą Sovietų reikalavimams glaudaus politiškai-militaristinio kontakto neva „bendrajam saugumui" užtikrinti, nes toks pasipriešinimas dėl ryškios jėgų santykiavimo tarp mažosios izoliuotos Lietuvos ir milžiniškos Sovietų Sąjungos nelygybės atrodė neįmanomas ir grasinąs Lietuvos sunaikinimu,— Lietuvos valdantieji 1939 m. rudenį vedė Lietuvą į ekskliuzyvinį kontaktą su Sovietais arba tiesiog į Sovietų politinę orbitą su vienintele mintimi laiduoti Vilniaus grąžinimą Lietuvos valstybei. Šis eventualus laimėjimas jiems atrodė toks milžiniškas ir svarus lietuvių tautiniams idealams bei Lietuvos garbei, kad šia kaina jie tikėjosi padengti pavojaus padidėjimo nuostolį, o pagaliau tikėjosi laimėti laiką ir nežinomuose Europos karo padariniuose sulaukti tarptautinių aplinkybių, kurios vėl grąžintų Lietuvai (tačiau jau šį kartą Lietuvai su Vilniumi) laisvo laviravimo galimumą.

Tokiomis aplinkybėmis ir tapo sudaryta žinoma Lietuvos su Sovietais 1939 m. spalių mėn. „savitarpinės pagalbos" sutartis, kuri leido Sovietams įvesti į Lietuvos teritoriją tam tikrą savo kariuomenės kiekį ir šioje teritorijoje įkurti savo karines bazes. Drauge Lietuvai buvo grąžintas Vilnius su tam tikra „Vilniaus sritimi", sudarančia nežymią dalį tos valstybinės Lietuvos teritorijos, kuri Lietuvos su Sovietais 1920.VII.12 Maskvos sutartimi buvo tų pačių Sovietų pripažinta įeinančia į Lietuvos teritoriją ir tų pačių 1920 m. spalių mėn. buvo lenkų pagrobta. Lietuvai Sovietų grąžinamoji „Vilniaus sritis" neapėmė net viso grynai kalbinio lietuviškojo žemės ploto rytuose. Sovietinių karinių bazių reikalas Lietuvoje buvo Sovietų motyvuojamas tuo, kad esą, iš vienos pusės, be Sovietų kariuomenės karinis Lietuvos pajėgumas būtų per menkas tam, kad galėtų pačią Lietuvą apsaugoti nuo „imperialistinių" kariaujančių pajėgų įsiveržimo į jos teritoriją, o iš antrosios pusės, ir pačių Sovietų saugumas esąs reikalingas apsidraudimo nuo to, kad kaimyninėje Lietuvoje

neįsigalėtų koks svetimų pajėgų lizdas, kuris ruoštų invaziją į Sovietų teritoriją. Tas pat buvo Sovietų pareikalauta ir iš Latvijos bei Estijos ir atitinkamomis „sutartimis" pasiekta. Sovietų karinės bazės įsikūrė. Tiktai viena Suomija drįso šiam reikalavimui pasipriešinti ir išlaikė karą su Sovietais, tiesa, prarasdama brangius savo valstybinės teritorijos pietų-rytų pakraščius, tačiau vis dėlto išvengusi sovietinių bazių.

Tad Lietuvos neutralumas Europos kare, Lietuvai sutikus pavesti savo teritoriją Sovietų bazėms įsteigti, faktiškai pateko į Sovietų dispoziciją, vadinasi,— parėjo nuo to, kiek patys Sovietai panorės arba apsiriboti savo ir Lietuvos neliečiamumo apdraudimu, arba ruoštis kaip tik puolimui ir karui. Kartu Lietuva jau faktiškai nebebuvo savo „neutralumo" šeimininkė. Vis dėlto neutralumo fikciją ji mėgino laikyti. Vilniaus atgavimą per Sovietų rankas ji stengėsi aiškinti ne kaip Sovietų pagrobtos kariavusios Lenkijos teritorijos dalies įgijimą, nes Vilniaus krašto Lietuva niekuomet nebuvo pripažinusi Lenkijos valstybinės teritorijos dalimi, bet kaip savo valstybinės teritorijos, neteisėtai lenkų pagrobtos ir laikomos, perėmimą iš Sovietų rankų.

Tačiau esant Sovietų karinėms bazėms Lietuvoje, Lietuvos neutralumo legenda buvo jau tikrai palaidota; tegalima buvo šiaip ar kitaip galvoti apie Sovietų (įskaitant Lietuvą), bet ne pačios Lietuvos neutralumą arba ką kitą neutralumui priešingą. Prie to svetimų karinių pajėgų įsikūrimas valstybinėje teritorijoje, ypač kai tos jėgos priklauso stipresnei valstybei, kuriai pasipriešinti nedrįstama, iš karto slopina ir pačią šios kariškai servitutinės valstybės nepriklausomybę.

Visa tai, kas vėliau su Lietuva atsitiko, potenciališkai jau glūdėjo anoje nelemtoje Lietuvos su Sovietais 1939 m. spalių mėnesio vadinamosios „savitarpinės pagalbos" sutarty. O ši sutartis buvo Lietuvos pasirinkto „neutralumo" Europos kare padarinys. Žinoma, gal būtų neteisinga dabar kaltinti Lietuvos to laiko valdantieji nesugebėjimu spręsti valstybės likimą ir pasirinkti tikrąjį kelią kilusio Europos karo akivaizdoje. Jie buvo nesupratę šio karo esmės ir tikėjosi Lietuvos valstybę geriausiai apsaugosią

skelbdami jos neutralumą. Tačiau karo esmė ir sociališkai-politinių jėgų santykiavimo bei įvykių logika neatsižiūri į klystančių veikėjų intencijas. Galimas daiktas, kad 1939 m. spalių mėn. Lietuvos valdantieji, pasirinkę vadinamojo „neutralumo" kelią, kitokio pasirinkimo neturėjo, kaip kad nusileisti Sovietams ir sudaryti su jais šią sutartį. Tačiau kartu tąja sutartimi jie inkorporavo tariamos „neutralios" Lietuvos likimą į Sovietų politiką, kurios istoriniai aiškus ir nuolatinis siekimas buvo ne koks neutralumas, bet komunistinės „revoliucijos" ir sovietinės santvarkos išplėtimas į visą pasaulį, žinoma — pirmiausia į Europą, ir kuriai kyląs Europoje karas, sovietinių valdovų įsitikinimu, turėjo pagaliau suteikti galimumą, progai pasitaikius, pulti „buržuazinį" krikščioniškąjį pasaulį. Sovietai niekuomet neslėpė, kad savo valstybę jie laiko viso komunistinio internacionalo tėvyne, kuri komunistinės revoliucijos titulais esanti vienintelė teisėta visos žmonijos, tad visų tautų, universalinė „jungtinė" valstybė, o visos kitos šiaip tautinės, jų vadinamos „buržuazinės" valstybės — tai esančios tik „socialinio priešo" okupuotos komunistinio sovietinio Internacionalo teritorijos. Aišku, kad su neutralumo sąvoka tatai nieko bendro neturi. Įsijungdama į Sovietų faktinės karinės galios orbitą, Lietuva virto šios agresyvinės politikos įrankiu. Drauge ji ir savo valstybės formą bei savo konstitucinį režimą, tad pagaliau savo valstybinį nepriklausomą likimą, pateikė Sovietų dispozicijon.

Jeigu iš viso teisinė valstybės konstitucija yra glaudžiai susijusi su vadinamąja socialine atitinkamo krašto konstitucija, kitaip sakant, su tam tikru socialinių jėgų santykiavimo statusu krašto visuomenėje, nuo kurio ji pareina ir kuris visuomet, kaip viskas, kas gyva, lėčiau ar greičiau keičiasi, versdamas ir teisinę šalies formą bei konstituciją keisti, ir jeigu, ypač mūsų laikais, kai jokia valstybė nėra sociališkai visiškai izoliuota, šį šalies socialinių jėgų santykiavimą visuomet kiek paveikia ir išorinės socialinės jėgos, kas ypatingai pasireiškia mažose valstybėse, įterptose tarp stambesnių kaimynų, tai jau ypatingai ši išorinių socialinių jėgų įtaka tampa ryški ir net sprendžiamoji tada, kai mažoji, kad ir formališkai dar neva

„nepriklausoma" valstybė, patenka į ekskliuzyvinę karinę vieno stambaus kaimyno dispoziciją. Tada viskas, kas joje vyksta, yra apsprendžiama ne jos visuomenės socialinių jėgų santykiavimu, bet išorinių socialinių jėgų diktatu. Ir tada nebetenka kalbėti apie jos evoliuciją, apie jos teisę ar aktus, apie jos valdančiuosius ir jų išleistų aktų galiojimą jos pačios socialiniu titulu. Jos pačios tautiškai-socialiniu titulu viskas bus suklastota, netikra, nelogiška ir neprivaloma, kiek tatai nėra paremta anosios svetimos jėgos smurto viešpatavimu. Tad atkritus tam smurtui, griūva ir atkrinta ir visas šio svetimo smurto sukurtas teisinis pastatas, nors jis ir būtų buvęs šios pavergtos „valstybės" vardu, tačiau be jos socialinės gyvos energijos kuriamas. Tatai yra pamatinė visos valstybinės-konstitucinės Lietuvos 1940 metų evoliucijos teisinio vertinimo tezė.

Įvedus Sovietų įgulas į Lietuvos teritoriją ir įsteigus Lietuvoje karines bazes, iš karto formališkai teisinėje ir politinėje srity viskas pasiliko Lietuvoje nepakeista. Pasiliko tie patys valdantieji, ta pati santvarka ir režimas, ta pati 1938 m. Konstitucija. Žinoma, bet kurių Lietuvos valdžios oficialinių pareiškimų ir šiaip viešųjų cenzuruojamų visuomenės balsų tonas Sovietų atžvilgiu turėjo būti išlaikytas mandagus ir draugiškas, nes kitaip būtų buvę pavojinga. Padėties viešpačių, sovietų, elgimasis buvo korektiškas ir švelnus. Vis dėlto Lietuvos valdantieji pajuto pavojų ir suprato susidariusios padėties kėblumą. Kadangi valstybinis aparatas liko senas ir seni liko veikimo metodai, nes Lietuvos valdantieji savo socialinės esmės, savo ideologijos ir palinkimų išsižadėti ir savo kailio pakeisti negalėjo, o kitiems socialiniams veiksniams, artimesniems Sovietams, jie vietos užleisti nenorėjo, tai jie nepersitvarkė ir neprisitaikė prie naujų bendradarbiavimo su Sovietais sąlygų, sekančių iš 1939 m. spalių mėn. sudaryto solidarumo ir pagalbos pakto. Iš tikrųjų tasai paktas jiems buvo nepakenčiamas, jų širdžiai svetimas. Užleisti vietą kitiems socialiniams veiksniams, artimesniems Sovietams, tai gal būtų buvę tolygu atidarymui kelio, kuriuo Lietuva esamomis aplinkybėmis imtų tuojau pati slinkti į Sovietų Sąjungą, kaip tatai ir įvyko

1940 m. vasarą. Slaptai, savo nuotaikos gilumoje Lietuvos (lygiai taip pat Latvijos ir Estijos) valdantieji buvo labiau linkę į kontaktą su Vakarais, su tariamu „buržuaziniu" pasauliu, ar su Anglija—Prancūzija, ar su Vokietija, atsižvelgiant į tai, kuri dviejų kariaujančių šalių imtų viršų kaip karo nugalėtoja. Tačiau ir šiuo klausimu jų nuotaikoje visiško aiškumo nebuvo, o antra vertus — tatai jau buvo pavėluota. Gelbėtis jau buvo vėlu. Vis dėlto nėra abejonės, kad, progai pasitaikius, jie būtų persimetę į Sovietų priešų stovyklą, jei būtų galėję tikėtis, kad tatai jiems pavyksią. Jie sėdėjo ant dviejų arba tarp dviejų kėdžių (gal ir trijų, nors dvi priešsovietiškos jiems buvo tolygios lyg kad viena), nedrįsdami tuo tarpu užimti aiškios pozicijos, oficiališkai linksniuodami pagarbos ir simpatijos žodžius Sovietams, tačiau pasiruošę sabotažui, kiek tatai būtų galima. Ar jie jau ėmė šiam sabotažui ruošti dirvą ir slaptai jį organizuoti ir ką būtent šia kryptimi jau buvo padarę bei kaip toli nuėję — tatai tuo tarpu dar nėra tiek viešai paaiškėję, kad būtų galima tatai konstatuoti ir kategoriškai teigti (2). Rodos, ne ką būtų pajėgę padaryti, jei ir daugiau būtų jų nusistatyme aiškumo. Tad mes šio ir nežiūrėsime.

Sovietai visa tai stebėjo ir buvo gerai informuojami. Jie sekė įvykius ir Pabaltijo valdančiųjų žygius. Pagaliau 1940 m. pavasarį jie rado reikalą nustatyti aiškumą, vadinasi — padaryti išvadas iš savo dominuojančios Pabaltijy padėties, sudarytos 1939 m. rudens sutartimi ir įgulomis bei karinėmis bazėmis Pabaltijo valstybių teritorijose. Tam jų pasirinktas tapo karo veiksmų Vakaruose momentas, kai kariaujančios šalys, tad ir Vokietija, buvo užimtos žygiais Prancūzijoje ir kai tuo pačiu Sovietams rankos buvo laisviausios.

1940 m. gegužės mėn. Sovietai per radiją ir spaudoje paskelbė kaltinimą Lietuvai, esą Lietuvoje buvę įvykę paskirų Sovietų karių, esančių Sovietų įguluose, pagrobimai, kankinimai ir net nužudymai, ir kad esą tatai buvę daroma su Lietuvos vyriausybės žinia ir net pačių vyriausybės organų karo žvalgybos tikslais, nukreiptais, žinoma, prieš Sovietų Sąjungą. Šiuo esą Lietuvos valdantieji sabotuoja sutartimi nustatytą draugiškumą ir savitarpio pagal-

bą, klastingai ruošdami išdavikiškus sumanymus. Sovietai to pakęsti negali. Į Maskvą tapo pakviesti Lietuvos vyriausybės nariai aiškintis ir tartis šiems reiškiniams pašalinti. Visoms trims Pabaltijo respublikoms tapo iškeltas kaltinimas dėl sudarymo tarp jų trijų (Lietuvos, Latvijos ir Estijos) kažkokios karinės sąjungos, kuri esamomis aplinkybėmis, aišku, esanti nukreipta prieš Sovietus, nes esą lojalus ir nuoširdus sutarčių ir karinio bendradarbiavimo su Sovietais vykdymas užtenkamai apsaugojąs šias respublikas nuo bet kurio karo pavojaus ir darąs nereikalingomis ir nesuprantamomis bet kurias jųjų tarpusavio karines sąjungas, galinčias turėti klastingus tikslus prieš Sovietus.

Nors šiuose aiškinimosi pasitarimuose Maskvoje (į Maskvą buvo nuvykę premjeras Merkys ir užsienių reikalų ministras Urbšys) Lietuvos vyriausybė, nusigandusi ir pasijutusi kaltinamojo padėty, buvo linkusi kiek galima daugiau nusileisti Sovietams ir tikrinti savo nuoširdžiausią draugiškumą ir nusistatymą bendradarbiauti su Sovietais (tarp kita ko, atsistatydino vidaus reikalų ministras Skučas ir buvo atleistas Saugumo departamento direktorius Povilaitis, kuriuos Sovietai laikė svarbiausiais prieš Sovietų karius nukreiptų aktų kaltininkais), tačiau geruoju likviduoti Sovietų iškelto konflikto nepavyko.

Premjerui Merkiui grįžus į Lietuvą, Maskvoje pasilikusiam užsienių reikalų ministrui Urbšiui 1940.VI.14 Sovietų vyriausybė įteikė ultimatumą Lietuvos vyriausybei, kuriame buvo suformuluoti šie trys griežti reikalavimai: a) patraukti teismo atsakomybėn ministrą Skučą ir direktorių Povilaitį; b) pakeisti Lietuvos vyriausybę taip, kad naujojo sąstato vyriausybė „sugebėtų ir būtų pasiryžusi laiduoti garbingą Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties įgyvendinimą ir ryžtingai sutramdyti sutarties priešus"; c) įleisti į Lietuvos teritoriją Sovietų kariuomenę „tokiame kiekyje, kurio pakaktų, kad būtų laiduotas sutarties vykdymas ir užkirsti provokaciniai veiksmai". Terminas ultimatumui priimti buvo nustatytas iki birželio 15 dienos 10 valandos.

Aišku, kad visi trys ultimatumo reikalavimai buvo nesuderinami su valstybės suverenumu ir turėjo nustatyti visišką Lietuvos pareinamumą nuo Sovietų. Tiek pirmas,

tiek antras reikalavimas reiškė kategorišką svetimos valstybės kišimąsi į Lietuvos vidaus tvarką bei reikalus. Tretysis reikalavimas — tai buvo šio pareinamumo sankcija. Sovietai reikalavo ir savinosi sprendžiamąjį žodį Lietuvos vyriausybės sąstato atžvilgiu, o šios vyriausybės veikimas Sovietų pageidaujama kryptimi turėjo būti Sovietų kontroliuojamas ir garantuojamas Sovietų karinėmis pajėgomis, kurių neaprėžtą kiekį jie būtų galėję įvesti ir laikyti Lietuvos teritorijoje.

Lietuvos vyriausybė tą pačią birželio 14 d. susirinkusi posėdžio (3) Respublikos prezidentui Smetonai pirmininkaujant, nedrįsdama priešintis, Sovietų ultimatumą priėmė. Visa, kas vyko toliau, tai buvo Lietuvos ne „persitvarkymo", ne jos valstybinės „evoliucijos", bet jos pavergimo istorija. Jos socialinė konstitucija, jos socialinių jėgų santykiavimas ir šio santykiavimo padariniai, jos tautinių veiksnių valia — visa tai buvo nuslopinta ir nebegalėjo veikti jos teisinio ir valstybinio likimo. Ji tapo bejėgiu pasyviu žaislu Sovietų valdovų rankose.

Lietuvos vyriausybei nutarus priimti Sovietų ultimatumą ir Merkio kabinetui atsistatydinus, Respublikos prezidentas buvo pavedęs naująjį kabinetą sudaryti generolui Raštikiui, tikėdamasis, kad jo vardas, populiarus pažangiosios opozicijos sluoksniuose, galėsiąs sucementuoti tautos pajėgas ir drauge patenkinsiąs Sovietus, aiškiai nepasitikinčius vadinamųjų tautininkų vadovavimu Lietuvos vyriausybei. Tai buvo mėginimas dar laviruoti, kad būtų išgelbėta šiokia tokia Lietuvos „socialinės konstitucijos" autonomija. Tačiau į tai ministras Urbšys iš Maskvos pranešė, kad Molotovas pareiškė laikąs Raštikio kandidatūrą Lietuvos vyriausybei sudaryti nepriimtina.

Birželio 15 d. įvyksta šie faktai: a) Respublikos prezidentas Smetona, supratęs, kad esamomis aplinkybėmis valstybinė Lietuvos nepriklausomybė žlugo, ar tai tiktai gelbėdamasis asmeniškai, ar nenorėdamas savo vardu sankcionuoti tolesnių neišvengiamų šios nepriklausomybės laidojimo ir Lietuvos pavergimo aktų ir tikėdamasis dar ką pajėgsiąs sugalvoti užsieny Lietuvai gelbėti, su šeima pabėgo į užsienį, palikęs Lietuvą jos žiauriam likimui; b) Sovietų kariuomenė peržengė Lietuvos—Sovietų

sieną ir stambiame kieky ėmė slinkti į Lietuvą, kurios teritorija tokiu būdu, bent kariniu atžvilgiu, jau iš karto tapo įjungta į Sovietų pajėgų disponuojamą teritoriją; c) iš Maskvos į Kauną atskrido Sovietų vyriausybės delegadotas Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Dekanozovas, Sovietų įgaliotojo ministro Lietuvai Pozdniakovo lydimas; Dekanozovui buvo pavesta patikrinti Lietuvos „vyriausybės pertvarkymas" einant Sovietų ultimatumo sąlygomis.

Nors faktiškai Lietuva, žinoma, neturėjo jau jokio laisvo tvarkymosi galimumo ir buvo patekusi į visišką Sovietų dispoziciją, tačiau formališkai nė Lietuvos valstybė, nė jos paskutinė veikusi 1938 m. Konstitucija — nebuvo likviduota. Atvirkščiai — Sovietams, kurie, aišku, žinojo, į ką tatai veda, ir siekė inkorporuoti Pabaltijį, tad ir Lietuvą, į Sovietų sąstatą, rūpėjo, kad formališkai, teisiniais aktais, tasai inkorporacijos (aneksijos) procesas vyktų ne jų įsakytiniais valstybės aktais, bet pačios Lietuvos teisiniais aktais, tiktai faktiškai užkulisiniu būdu jų inspiruojamais. Jiems rūpėjo tam tikra klastinga šio Lietuvai skaudaus proceso inscenizacija, kurios jie tikri prityrę meisteriai. Jie brutalius smurto bei agresijos aktus turi komunistinės propagandos sumetimais paversti įspūdingais reklaminiais neva laisvės aktais. Šiam Sovietų siekimui prezidento Smetonos pabėgimas (nors, antra vertus, jis politiškai, būtent propagandiniu atžvilgiu, kiek teigiamai patarnavo naujosios, Sovietų pastatytos, Lietuvos „vyriausybės" akcijai, palengvinusiai kartu sudaryti visuomenės pasipiktinimo „smetoniniu režimu" nuotaiką, kas Sovietams, be abejo, buvo pageidaujama) teisiniu atžvilgiu buvo kiek neparankus. Formaliniai nutraukti konstitucinio kontinuiteto Lietuvoje jie dar tuo laiku aukščiau nurodytais sumetimais nenorėjo. Iš viso veikusi Lietuvoje 1938 m. Konstitucija, kurios režimas galima pavadinti „prezidentokratiniu" ir kuri stengėsi politinės galios maksimumą sulaikyti Respublikos Prezidento rankose, kaip tik dėl to buvo Sovietų sumanytai inscenizacijai patogi. Per Respublikos Prezidentą, kuris „vadovauja valstybei" (šios Konstitucijos 3 str.) ir kurio rankose yra galia ir ministrų kabinetus keisti, ir Seimą paleisti, ir įstatymus

leisti, buvo galima viskas pačios Lietuvos aktais daryti. Tad Respublikos Prezidento buvimas Sovietams buvo reikalingas, o jeigu Respublikos prezidentas Smetona būtų pasirodęs neužtenkamai lankstus, tai esamomis aplinkybėmis, kai visa faktinė galia bei jėga Lietuvoje buvo Sovietų rankose, gal nebūtų buvę sunku priversti jisai atsistatydinti; o jam atsistatydinus, į vakuojančią Respublikos Prezidento vietą su visomis Prezidento galios ir valstybės vadovavimo atributais įeitų Ministras Pirmininkas (Konstitucijos 72 str.), kuris šiuo atsitikimu turėjo būti kaip tik Sovietų parinktas ir tuo pačiu jų politikai nuolaidus. Tačiau Ministras Pirmininkas ima „vadovauti valstybei" tiktai tuo atsitikimu, kai Respublikos Prezidentas yra miręs arba atsistatydinęs (žinoma, iki bus išrinktas naujas Respublikos Prezidentas, tačiau esant „nenugalimoms kliūtims" tasai išrinkimas gali būti atidėtas iki kliūtys bus pašalintos — Konstitucijos 69 str.; „nenugalima kliūtimi" naujam prezidentui rinkti čia, be abejo, būtų laikoma senoji Prezidento elektorių, vadinamųjų „Tautos Atstovų", rinkimų sistema, pagrįsta cenziniais rinkimais; tad „valstybei vadovautų" Sovietų faktiškai pastatytas Ministras Pirmininkas). Tačiau jeigu Respublikos Prezidentas tiktai išvyksta į užsienius, tai Ministras Pirmininkas tiktai jį „pavaduoja", tačiau valstybei nevadovauja, tiktai atlieka atskirus jo galios veiksmus ir neperima „visos" Prezidento galios (Konstitucijos 71 ir 72 str. sugretinimas); Respublikos Prezidentu vis dėlto lieka senasis į užsienius išvykęs Prezidentas.

Aišku, kad naujiems sumanytiems žygiams reikėjo nusikratyti Respublikos prezidentu Smetona, pabėgusiu į užsienius ir tuo pačiu išėjusiu iš Sovietų dispozicijos. Reikėjo jam atimti autoritetingas Respublikos Prezidento titulas, kurį jis būtų galėjęs panaudoti priešingai naujų įvykių eigai, ir atidaryti kelias į visą galingą Respublikos Prezidento konstitucinę galią tam vyrui, kuris bus Dekanozovo nurodymais paskirtas naujajai Lietuvos „vyriausybei" sudaryti. Tatai ir tapo padaryta tam tikru, gal šiomis aplinkybėmis ir logišku, interpretacijos aktu. Būtent prezidento Smetonos šiuo momentu pabėgimas į užsienius buvo vyriausybės interpretuotas esąs tolygus atsistatydi-

nimui — tai esąs sui generis (savotiškas, tam tikras) rezignavimas, likviduojąs jojo prezidentavimą ir vadovavimą valstybei. Apie tai tapo paskelbtas vyriausybės pareiškimas (4). Kartu į vakuojančią Respublikos Prezidento vietą ir į „valstybei vadovavimą" su visais konstituciniais nepaprastos Prezidento galios atributais įėjo ministras pirmininkas Merkys, kuris, nors jau pats su visa savo vyriausybe buvo, kaip kad reikalavo Sovietų ultimatumas, atsistatydinęs, tačiau, kol naujoji vyriausybė nebuvo sudaryta, dar laikinai ėjo savo senąsias pareigas.

Naujos vyriausybės paskyrimas ilgai netruko. Sovietų valdžia Dekanozovo asmeny buvo vietoje, Dekanozovą informavo apie tinkamus žmones juos pažįstąs ir gerai orientuotas vietos santykiuose Sovietų atstovas Lietuvoje Pozdniakovas. Dekanozovo patarimais ir pritarimais, tolygiais įsakymui, einančio Respublikos Prezidento pareigas Merkio aktu ministru pirmininku buvo paskirtas žurnalistas Justas Paleckis, kuris ir sudarė naują Lietuvos vyriausybę iš Sovietams priimtinų asmenų, pats tuojau automatiškai įėjęs į vakuojančią Respublikos Prezidento vietą, pasišalinusio Merkio vieton. Einant Konstitucijos 102 str., Ministras Pirmininkas „vadovauja valstybei", užimdamas vakuojančią Respublikos Prezidento vietą, bet premjero pareigų vyriausybėje neina; jį šiose pareigose pavaduoja „Ministro Pirmininko pavaduotojas". Šiuo pavaduotoju, kuris stojo naujos „vyriausybės" priešaky, buvo prof. Vincas Krėvė-Mickevičius, naujas užsienių reikalų ministras. Naujoji vyriausybė greit tapo praminta „Liaudies vyriausybe" ir pati šitaip ėmė vadintis.

Formališkai, žiūrint tiktai Konstitucijos raidės, vyriausybės pakeitimas įvyko konstitucingai. Atsistatydinimai, paskyrimų aktai vyko Konstitucijos nustatyta tvarka. Jeigu Konstitucijoje nebuvo numatytas Respublikos Prezidento pabėgimas, tai tam tikru šio incidento interpretavimu jo padariniai tapo su Konstitucija suderinti. Formalinė konstitucingumo inscenizacija buvo išlaikyta ir tuo, kad paskirtas ministras pirmininkas Paleckis ir visi paskirti ministrai davė ištikimybės Konstitucijai iškilmingąjį pasižadėjimą (Konstitucijos 98 str.). Visa tai įvyko birželio 17 d.

Tačiau giliau įsižiūrėjus į šį vyriausybės pakeitimą, galima rimtai paabejoti šių aktų konstitucingumu. Iš tikrųjų 1938 m. Konstitucija numato nepriklausomą ir suvereninę Lietuvos valstybę (1 str.); šios nepriklausomos suvereninės valstybės priešaky yra Respublikos Prezidentas (3 str. 2 abzacas), jis vienas, niekam neatsakingas už savo galios veiksmus (73 str.), vadinasi — veikiąs motu proprio, savo iniciatyva, niekieno neverčiamas; šitoksai galingas Prezidentas vadovauja nepriklausomai suvereninei valstybei (3 str. 3 abzacas); šitoksai Respublikos Prezidentas skiria Ministrą Pirmininką ir jo pristatymu kitus ministrus (74 ir 97 str.). Čia gi valstybė jau buvo patekusi į svetimos valstybės karinę ir politinę dispoziciją, ji jau nebuvo nei nepriklausoma, nei suvereninė; einąs Respublikos Prezidento pareigas Merkys iš tikrųjų valstybei jau nevadovavo, nes jai ir jos aktams vadovavo iš Maskvos atsiųstas liaudies vicekomisaras Dekanozovas; naujos vyriausybės sąstatas buvo parinktas ne einančio Respublikos Prezidento pareigas ir jo autonomiškai pasirinkto premjero, bet to paties Dekanozovo, Sovietų atstovo Pozdniakovo patariamojo, vadinasi — svetimos valstybės valdžios organų; šitokia „vyriausybė" gavo titulą veikti per Respublikos Prezidentą, tačiau ne iš jo, o iš svetimos valstybės valdžios. Jei tokiu būdu pažvelgsime į dalyko esmę, tai vargu galėsime laikyti tai, kas įvyko, atitinkant tą, ką veikusi Konstitucija turėjo galvoje dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės sudarymo.

Žinoma, čia nieko kaltinti netenka. Kitaip ir būti negalėjo. Birželio mėnesio sukrėtimas, kuris šį vyriausybės pakeitimą paveikė, buvo tiek stiprus, kad jis iš karto padarė tikrą perversmą socialinių jėgų santykiavime, nuslopinęs tuos socialinius veiksnius, kuriais rėmėsi Lietuvos valdžia, ir iškėlęs į valstybės vadovavimą naujus veiksnius, pasiremiančius svetimąja jėga. 1940 m. birželio mėn. įvykiai sudarė tikrąjį konstitucinį perversmą. Tai buvo perversmas, nukreiptas į komunistinę „proletariato diktatūros" revoliuciją. Savaime suprantama, kad šio įvykusio ir iš dalies svetimomis jėgomis formuojamo perversmo kryptis turėjo orientuoti Lietuvą į Sovietų Sąjungą ir būtent tiek valdžios „pertvarkymo", tiek pačios valstybės

būklės atžvilgiu. Politiniai sukrėtimai, keičią socialinių jėgų santykiavimo statusą, ir politiniai perversmai visuomet turi savo logiką, kuri paveikia teisinį statusą. Teisinė konstitucija yra išvestinė iš socialinės. Jei žymus sukrėtimas bus įvykęs, jei jis bus įsigalėjęs tikrenybėje, tai senoji teisinė konstitucija savo buvusios funkcijos, kuriai ji buvo skiriama, prieš pasikeitusią socialinę tikrenybę atlikti nepajėgs; naujų valdančiųjų veiksnių rankose ji bus naudojama naujiems tikslams ir, reikalui esant, interpretuojama kitaip, negu kad praeity buvo sumanyta, o jeigu jos nuostatai bus tam netikę, tai iki naujajai racionalizuotai pozityvinei kristalizacijai ji bus palaidais ad hoc (šiuo atveju) konstituciniais precedentais keičiama. Tai socialinio perversmo geležinis įstatymas, sekąs iš pačios socialinės bet kurios teisės, ir ypač jautriausios konstitucinės teisės, esmės. Čia gi Lietuvoje įvykęs perversmas perkėlė politinę galią į svetimos valstybės valdančiųjų socialinių jėgų rankas. Ir Lietuvos valstybės Konstitucija drauge su pačia valstybe tebuvo jau tiktai spekuliatyvinis žaislas tose rankose šių svetimų veiksnių tikslams. Kiek jos raida šiems tikslams tiko, tiek ji galėjo būti nereformuojama, tačiau tatai reikšmės ir svarbos neturėjo.

Vis dėlto iš karto naujoji „Liaudies" vyriausybė jai Sovietų skirtos funkcijos lyg nesuprato. Šios „vyriausybės" priešakiniai žmonės žurnalistas Paleckis ir žymus rašytojas bei profesorius Krėvė-Mickevičius, kad ir Sovietų simpatikai, komunistais nebuvo (Paleckis — bent iki tol ir tuo laiku). Tai nebuvo prityrę valstybės vyrai ir politikai. Jų „Liaudies vyriausybė" buvo Sovietų ekspozitūra, jie patys buvo marionetėmis Sovietų rankose. Tačiau jie patys iš karto to gerai nesuprato. Naiviai pasitikėdami Sovietais, jie manė galėsią Lietuvos valstybę, paliuosuotą nuo „plutokratinių" reakcinių „Smetonos tautininkų" režimo, kuriančio lietuviškąją buržuaziją, išlaikyti, pasukant jos plėtimosi liniją demokratijos ir liaudiškumo kryptimi. Šie nauji priešakiniai žmonės savo politinėje ideologijoje buvo nuoširdūs gana šabloniniai „demokratai", dargi liberalinės demokratijos koncepcijos. Tai buvo žmonės, pasitikį skambiomis frazėmis bei šūkiais, tikę kaip tik šiam pereinamajam laikui. Sovietų siekimams

pakenkti jie negalėjo, nes jokios tvirtos ir aiškios kūrybinės programos jie neturėjo. Jokių naujų jėgų, kurios vėliau būtų reikėję Sovietams šalinti bei griauti, jie suburti nepajėgė, bet už tai uoliai griovė praeities liekanas ir ruošė įvairiausių vidaus fermentų nuotaikas. Už jų pečių ėmė burtis ir veikti komunistų jėgos, kurių nusistatymas ir siekimai buvo tikslūs ir aiškūs. Pamažu šios komunistų jėgos įsibrovė į patį Liaudies vyriausybės sąstatą (jų priešaky stojo gabus ir ryžtingas ministras Gedvilas), susitvarkė ir įsigalėjo ir visuomenėje, ir spaudoje, ir valstybės aparate ir faktiškai monopolizavo visą vidaus sąjūdį. Šis procesas vyko labai greitai. Naivūs pereinamojo momento priešakiniai žmonės greitai atsidūrė tokioje padėtyje, kad jie turėjo arba pasiduoti komunistų varomajai srovei ir virsti šios srovės reikalavimų bei šūkių gramofonais, kaip tatai įvyko su Paleckiu, arba rezignuoti ir pasitraukti iš veikliosios politikos, pasitenkinant garbingais titulais ir pereinant į grynai kultūrinį darbą, kur jisai dar krašto ir tautos gerovei buvo galimas, kaip tatai įvyko su Krėve-Mickevičium, rodos, giliai nusivylusiu ir tapusiu kritišku evoliucijos stebėtoju ir tam tikrų dar nesugriautų kultūrinių krašto vertybių užtarytoju ir gelbėtoju. Šiaip ar taip, vairas greit iš jų rankų išspruko; iš tikrųjų jis niekuomet jų rankose ir nebuvo, o tai, kas juose buvo, tai buvo tiktai pačių bei kai kurių kitų veiksnių iliuzija. Įvykių eiga skubiai aplenkė ir likvidavo šias iliuzijas.

Šiuo atžvilgiu artimiausias politinis laikotarpis Lietuvoje galima padalinti į dvi dalis: a) nuo birželio 14—17 d. įvykių iki pirmųjų liepos mėn. dienų ir b) nuo liepos 5 d. iki formalaus Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą.

Paleckis per radiją birželio 18 d. pasakytoje deklaratyvinėje kalboje kraštui nėra davęs dar jokių nurodymų į tą valstybinį Lietuvos likimą, kuris jau buvo Sovietų išspręstas ir iš tikrųjų pradėtas vykdyti ir kuris artimiausiu laiku jau turėjo būti realizuctas. Čia kalbama apie smurtu pagrįstos „diktatūros" Lietuvoje galą, apie naują „laisvės ir liaudies gerovės" gadynę „laisvoje" Lietuvoje, apie normalinių santykių su visomis valstybėmis palaikymą, ypač gi apie nuoširdžius ir draugingus santykius su Sovietų Sąjunga. Vyriausybės politikos principai esą šie:

apsaugoti Lietuvos liaudies teises, pakelti kultūrinį lygį ir medžiaginę gerovę. Vyriausybės programa esanti ši: politinės santvarkos pertvarkymas paleidus esamąjį Seimą, panaikinus cenzinę rinkimų sistemą, grąžinus laisvę politiniams kaliniams, kovojusiems už liaudies laisvę, uždarius privilegijuotas sąjungas bei partijas, pašalinus šovinizmą ir įgyvendinus tautybių lygybę; be to, plačios reformos, socialinė apsauga, liaudies masių švietimas.

Jau birželio 19 d. uždaroma Lietuvos Tautininkų Sąjunga ir Respublikos Prezidento malonės aktu Kaune paliuosuojami pirmi politiniai kaliniai. Politinių kalinių paliuosavimas vyksta demonstratyviškai, lydimas atitinkamų manifestacijų; politiniai kaliniai pagerbiami vyriausybės ir visuomenės, sudaromas jiems globoti komitetas, vyksta eilė mitingų jiems pagerbti. Politinių kalinių pagerbimo aktai duoda progos ryškiau pasireikšti kaip tik komunistiniam elementui ir komunistiniams šūkiams, tačiau dar saistomiems su Lietuvos laisvės ir patriotizmo proklamavimu, nes esą kaip tik komunistai buvo nuosekliausi Lietuvos nepriklausomybės kovotojai. Pas Respublikos prezidentą Paleckį vyksta karių ir šaulių audiencija — kalbos apie tėvynę, apie laisvą tautą, apie nepriklausomybę, apie pareigą stovėti jos sargyboje, Prezidentas fotografuojasi su delegacija, nuotrauka dedama laikraščiuose. Birželio 21 d. skelbiamas einančio Šaulių Sąjungos vado pareigas įsakymas šauliams, kuriame sakoma, esą „tik dabar atėjo laikas, kada šaulių darbas bus reikšmingas ir svarus". Mitinguose, kuriuose vyrauja, o greitai ir visiškai viešpatauja komunistinis elementas, kiek mažiau kalbama apie patriotizmą ir valstybinę nepriklausomybę, tačiau vis dėlto ir tatai dar pabrėžiama; vis dėlto čia labiau puolama buržuazija, buvusi valdžia, reiškiamas entuziastiškas gėrėjimasis Sovietais, keliami socialiniai momentai, vyriausybė pradedama vadinti „Liaudies vyriausybe". Sąjūdžio eigos iniciatyva vis labiau ir aiškiau pereina iš vyriausybės į komunistų vadovaujamus mitingus; pirmieji naujų reikalavimų šūkiai iškeliami mitingų bei masinių eisenų plakatuose bei mitingų kalbėtojų kalbose; čia reikalaujama Komunistų partijos (Kompartijos) legalizavimo; čia Sovietų Sąjunga skelbiama viso pasaulio darbo žmonių

(tad ir Lietuvos darbo žmonių) tėvyne, čia demonstratyviškai nešami ir pagerbiami Sovietų vadų, ypač Stalino, Molotovo atvaizdai (greta jų, šioje sovietinių atvaizdų jūroje kartais pasitaiko ir Paleckio atvaizdas), čia (rodos, pirmą kartą minima mitinge Vileišio aikštėje Kaune) paleidžiamas naujas šūkis: „Tegyvuoja Sovietų Socialistinė Lietuva"! Greta įsivyraujančių komunistų kitų, kad ir buvusių opozicinių politinių srovių žmonės jau nebesirodo ir nedrįsta demonstruoti. Jie yra politiškai atstumti, dezorientuojami, įtariami esą „liaudies priešai".

Birželio 25 d. vidaus reikalų ministro Gedvilo įsakymu legalizuojama Lietuvos Komunistų partija; ji įrašoma į draugijų registrą. Birželio 28 d. legalizuojama Lietuvos Komjaunimo (Komunistinio Jaunimo „Komsomol") Sąjunga. Iš karto buvo tikėtasi (tam pritarė ir to, rodos, tikėjosi ir patys priešakiniai „Liaudies vyriausybės" žmonės), kad uždarius Lietuvos Tautininkų Sąjungą, kaip nuverstos Lietuvos valdžios ekspozitūrą ir ramstį, būsiančios legalizuotos, be Kompartijos, ir kitos bent buvusios opozicinės politinės partijos (liaudininkai, socialdemokratai, aušrininkai...). Tačiau ši viltis greitai žlugo. Ministras Gedvilas nebuvo linkęs tai padaryti, pagaliau šios srovės tapo nutrintos, iš veiklaus gyvenimo komunistų išstumtos, mitinginėse kalbose išniekintos, į bendrą „liaudies priešų" stovyklą suvarytos.

Respublikos Prezidento aktu nuo liepos 1 d. paleidžiamas senasis Seimas. Liepos 2 d. įstatymu Lietuvos Kariuomenė pavadinama „Lietuvos Liaudies Kariuomene", įvedama „politinių vadovų" („politrukų") institucija kariuomenėje, steigiamas kariuomenėje „Propagandos skyrius". Šiame trumpame 2—3 savaičių laikotarpy, nors dar išlaikoma Lietuvos laisvės ir net valstybinio nepriklausomo savarankiškumo ir patriotizmo fikcija, tačiau orientacija į Sovietus ir komunistinis Lietuvos perdažymas skubiai ir ryškiai žengia pirmyn.

Tačiau jau prasideda naujoji įvykių fazė. Komunistinė srovė Lietuvoje aiškiai įsigalėjo. Sovietų pajėgų užnugaryje konkurentų ji nebeturi ir nebijo. Tad jau pribrendo laikas išvadoms daryti. Šios išvados — tai jau bus Lietuvos sovietizacija, jos suvirškinimas Sovietuose, pradėto pro-

ceso užbaigimas. Tačiau šios „evoliucijos" inscenizacija turi būti išlaikyta: Lietuva turi „pati" „laisvai" ir „džiaugsmingai" nuslinkti į Sovietų gerklę ir sutirpti jų kūne. Šioms išvadoms užkulisinės iniciatyvos vėl ėmėsi Sovietų valdžia, o vykdytoja buvo Kompartija, tapusi vienintele valdančiąja socialine jėga Lietuvoje, kurios kontrolėje turi „veikti" Liaudies vyriausybės marionetė. Vairas jau aiškiai išspruko iš šios vyriausybės rankų; iš tikrųjų ji niekuomet šio vairo nevaldė, nors iš karto turėjo saldžių valdžios iliuzijų.

Užsienio reikalų liaudies komisaras Molotovas kviečia einantį ministro pirmininko pareigas užsienių reikalų ministrą prof. Krėvę-Mickevičių vizito Maskvon (5). Birželio 30 d. prof. Krėvė-Mickevičius išvyksta. Molotovas jį priima. Pasikalbėjimas liečia tolesnį Lietuvos tvarkymąsi ir galutinį Lietuvos santykių su Sovietais nustatymą. Esą — štai Lietuva pagaliau esanti laisva, nusikračiusi Smetonos, tautininkų, plutokratinės buržuazijos, dvasininkų, karjeristų ir panašaus brudo diktatūros; Lietuvos liaudis galinti pradėti laisvą gyvenimą; dėka Sovietų Raudonajai Armijai ir jų galingajai globai Lietuvos liaudis esanti apsaugota ir nuo vidaus priešų išnaudojimo, ir nuo karo pavojaus; Lietuvos Liaudies vyriausybė esanti, žinoma, labai nusipelniusi šiame Lietuvos apvalymo darbe, tačiau dabar žodis jau reikėtų pavesti pačiai išlaisvintajai Lietuvos liaudžiai, tikrajai demokratinei šalies šeimininkei; esą žinoma — Sovietai džiaugiasi Lietuvos laisvės laimėjimais, jie nemaną jokios presijos Lietuvos liaudies sprendimams daryti, jie lauksią šių sprendimų ir gerbsią juos, tačiau vis dėlto jie pageidautų aiškumo ir tasai aiškumas būsiąs Lietuvos liaudies žodyje. Kitaip sakant, būtų laikas pagalvoti apie „Lietuvos Liaudies seimą, nuo kurio sprendimo pareisiąs Lietuvos valstybės tolesnis tvirtas likimas. Tai būsianti demokratinė įvykusios Lietuvos liaudies emancipacijos sankcija. Prof. Krėvė-Mickevičius į tai mėginęs atsakyti kitokiais pasiūlymais. Esą — svarbiausia būtų nustatyti pastovus valstybės santykis su didžiąja Sovietų Sąjunga. Šiam reikalui paruošti ir susitarti su Sovietais gal geriausiai tiktų esamoji Lietuvos Liaudies vyriausybė, turinti krašte visišką pasitikėjimą, organi-

zuota, susitvarkiusi ir nusistačiusi ne tiktai plėsti draugiškus santykius su Sovietais, bet ir surasti jiems aiškias ir tvirtas tam tikros pastovios ir nuolatinės sąjungos formas. Esą sukrėtimo metu pavesti visa projektuoti dar nesamajam Seimui gal būtų kiek painiau. Išrinktasis Seimas galįs būti nepastovus; jame galį dar pasireikšti įvairūs netikėtumai; šalies gyventojų masėje dar galinčios būti įvairios nuotaikos; su svetima, kad ir drauginga valstybe sąjungos idėja galinti būti krašte nepopuliari, jeigu turinti šalies pasitikėjimą Liaudies vyriausybė pati visko šiuo atžvilgiu neparuoš; šio reikalo Seimui pavedimo padariniai galį būti kaip tik priešingi tam, kas būtų pageidaujama ir sveika; tai šiuo laiku būtų neatsargu. Šį pasikalbėjimą, kuris, žinoma, nebuvo protokoluojamas viešam skelbimui, aš čia paduodu taip, kaip jį man 1940.VII.5 atpasakojo Liaudies vyriausybės ministras Ernestas Galvanauskas (6), tą pačią dieną atsistatydinęs. Toks buvęs bendrais bruožais šio pasikalbėjimo turinys. Molotovą prof. Krėvė-Mickevičius neįtikino. Galima spėti, kad Molotovas, kuris iš Sovietų praktikos gerai žinojo, kaip yra Kompartijos preparuojami demokratiniai rinkimai ir seiminė „liaudies valia", kuri visuomet tiksliausiai pareikš tai, kas rinkimų ir liaudies atstovybės inscenizatorės, Kompartijos, užsimanyta, palaikė prof. Krėvę-Mickevičių naiviu senosios demokratinės idėjos gerbėju, nenusimanančiu, kaip toji „demokratija" komunistų preparuojama, tad tokių, su kuriuo iš viso bergždžia kalbėti. Prof. Krėvė-Mickevičius tapo paleistas grįžti į Lietuvą, o į Kauną tęsti pasikalbėjimą su visa Liaudies vyriausybe (joje jau buvo tvirtas ir aiškus komunistinis branduolys) ir prižiūrėti tolesnę raidos eigą buvo nusiųstas vėl liaudies komisaro pavaduotojas Dekanozovas.

Liepos 2 d. grįžo iš Maskvos į Kauną prof. Krėvė-Mickevičius, o liepos 3 d. iš Maskvos į Kauną atvyko Dekanozovas. Prof. Krėvė-Mickevičius dar mėgino įtikinti Dekanozovą Kaune, kad būtų tiksliau iš anksto susitarti Sovietų valdžiai su Lietuvos Liaudies vyriausybe dėl nuolatinės pastovios tarp Lietuvos valstybės ir Sovietų Sąjungos santykio formos, ir šiuo susitarimu pasiektą projektą paruošti ir tada pasiūlyti Liaudies seimui priimti. Mat čia

Liaudies vyriausybės veiksniai, kurių nusistatymą reiškė prof. Krėvė-Mickevičius, tikėjosi, kad šiuo būdu pavyktų geriau išsaugoti bent tam tikrą Lietuvos autonominio valstybingumo šešėlį ir sudaryti sąjungą tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos, kaip dviejų šalių; jų nusimanymu — nors esamomis sąlygomis šitokia sąjunga, be abejo, neišlaikytų pariteto tarp Lietuvos ir Sovietų ir užfiksuotų teisinį Lietuvos valstybės pareinamumą nuo Sovietų, ypač kariniu ir užsienio politikos atžvilgiu, tačiau vis dėlto galėtų išlaikyti bent socialinį ir ekonominį Lietuvos savarankiškumą ir bent neinkorporuotų Lietuvos į Sovietų Sąjungą. Jų buvo teisingai bijota, kad viską iš karto pavedus Liaudies seimo sprendimui, turint galvoje šio Seimo išrinkimą tiesioginėje komunistų įtakoje, Lietuvos santykio su Sovietais nustatymas neišvengiamai pasibaigs Lietuvos inkorporavimu į Sovietus. Tačiau tatai gerai suprato ir Dekanozovas, o kadangi jam rūpėjo kaip tik ši inkorporacija ir kadangi Sovietų valdžia buvo tikra padėties viešpats, tai jisai su Krėvės-Mickevičiaus siūlymais nesutiko ir kategoringai laikėsi Liaudies seimo tezės, prisidengdamas demokratiniais laisvos pačios Lietuvos liaudies valios principais: „laisvosios" Lietuvos šeimininkė esanti jos liaudis, tad tiktai ji per savo „laisvai išrinktą" Seimą galinti daryti teisinius sprendimus dėl Lietuvos Respublikos ateities ir santykių su Sovietų Sąjunga; esą negalima užbėgti jai už akių ir ji surišti tam tikrais iš anksto padarytais užkulisiniais susitarimais tarp vyriausybių.

Prof. Krėvė-Mickevičius buvo bejėgis prieš tai paveikti, juo labiau kad savo tezei palaikyti jis neturėjo net visos Liaudies vyriausybės pritarimo ir negalėjo juoju remtis. Mėgindamas tą savo siūlymą ginti, jisai buvo kontakte ne su visais savo kolegais Liaudies vyriausybėje, tiktai su keliais jam artimesniais, kurie, kaip jis pats, būtų norėję Lietuvos valstybingumo bent šešėlį, bent tam tikrą liekaną, gelbėti nuo inkorporacijos. Žymi dalis Liaudies vyriausybės narių jau buvo aiškioje komunistų įtakoje ir inkorporacijos į Sovietus nebijojo ir nelaikė Lietuvos laisvės praradimu; atvirkščiai.

Tad liepos 5 d. buvo paskelbti rinkimai į Liaudies seimą. Dekanozovas laimėjo. Kitaip ir būti negalėjo. Sovietai

žinojo, ką tatai reiškia ir tiesiai vedė Lietuvą tiesiu keliu į inkorporaciją. Inscenizatorius Dekanozovas su Sovietų atstovo Lietuvai Pozdniakovo pagalba lengvai atliko savo darbą.

Paskelbus rinkimus į Liaudies seimą iš Liaudies vyriausybės pasitraukė tiktai vienas finansų ministras Ernestas Galvanauskas, vienintelis senųjų Lietuvos Nepriklausomybės laikų valstybės vyrų, buvusių „Liaudies vyriausybės" eilėse (Galvanauskas iš viso labai skeptiškai žiūrėjo į Liaudies vyriausybės veiklos perspektyvas Sovietams vadovaujant, tačiau įprašytas sutiko dalyvauti šioje vyriausybėje Lietuvos finansinį ūkį išsaugoti nuo suirutės, kol tatai bus galima; pamatęs, kad jau ateina galas ir kad nieko išsaugoti nebebus galima, jisai liepos 5 d. atsistatydino ir išvyko į užsienius). Kiti, neišskiriant prof. Krėvės-Mickevičiaus, liko.

Liaudies seimas buvo sudarytas nepaprastai greitu tempu: liepos 5 d. buvo paskelbti rinkimai, liepos 6 d. paskelbtas rinkimų įstatymas, liepos 14 d. įvyko patys rinkimai (balsavimas) ir liepos 21 d. jau susirinko išrinktasis Liaudies seimas.

Liaudies seimo rinkimų įstatymas, išleistas einančio Respublikos Prezidento pareigas pagal Konstitucijos 110 str., kuris Respublikos Prezidentui paveda įstatymams leisti galią nesant Seimo arba tarp Seimo sesijų, nebuvo visiškai naujas. Tai buvo reformuotas iki tol veikęs 1936 m. Seimo rinkimų įstatymas, pagal kurį prezidento Smetonos ir tautininkų viešpatavimo metu 1936 m. buvo išrinktas tasai Seimas, kurį tą patį liepos mėnesį paleido „Liaudies vyriausybės" valdžia. Reformuota jame buvo tai, kas neatitiko demokratinių šūkių, ir tiek bei tokia kryptimi, kiek ir kuria kryptimi tatai galėjo patarnauti komunistų siekiamiems tikslams. Konstitucinės raidės atžvilgiu šiam įstatymui negalima prikišti nieko, kas nebūtų galima prikišti senam veikusiam Seimo rinkimų įstatymui. Be abejo, demokratinių principų ir jų griežtumo atžvilgiu naujasis Liaudies seimo rinkimų įstatymas: a) prašoko senąjį Seimo rinkimų įstatymą, sumažinęs balsavimo amžiaus cenzą ir b) atitaisė tą senojo rinkimų įstatymo nusižengimą visuotinio balsavimo principui, kuris glūdėjo

tame, kad rinkiminė iniciatyva (kandidatų siūlymas) buvo pavesta tiktai cenzinės vietos savivaldybės organams ir kad tokiu būdu visuotinis balsavimas apimdavo tiktai pačią balsavimo procedūrą, bet ne rinkiminę iniciatyvą, kuri buvo ne visuotinė, bet cenzinė (7). Tačiau svarbiausias senosios rinkiminės sistemos požymis, būtent rinkimų suskaldymas į dvi griežtai skirtingas operacijas — rinkimų iniciatyvą ir patį balsavimą — liko išlaikytas, tiktai reformuotas. Šiuo atžvilgiu tiek senasis Lietuvos 1936 m. rinkimų įstatymas, tiek sovietinė rinkimų sistema, užfiksuota vadinamojoje „Stalino Konstitucijoje" (Sovietų 1936 m. Konstitucija) išlaiko tą patį principą: pats balsavimas yra demokratinis, net „demokratiškiausias" — visuotinis, lygus, tiesioginis ir slaptas, tačiau jisai reiškiasi tuo, kad balsuoti tegalima tik už kandidatus, kurių siūlymas nėra visiems piliečiams laisvai pavedamas. Lietuvos 1936 m. įstatymu kandidatų siūlymas buvo monopolizuojamas cenzinių apskričių tarybų (ir stambiųjų miestų tarybų) naudai, Stalino Konstitucijos nuostatais — Kompartijos ir jos priežiūroje veikiančiųjų visuomeninių organizacijų naudai. Abiem atsitikimais šiaip piliečiai (ne cenziniai, ne komunistai), bendrai visuotinio balsavimo dalyviai, į kandidatų siūlymą jokios teisinės įtakos turėti negalėjo ir tegalėjo balsuoti tik už tuos kandidatus, kuriuos panorėjo pasiūlyti čia cenziniai, ten komunistiniai ponai, bet ne už tokius, kuriuos gal jie patys būtų panorėję pasiūlyti, jei tatai jiems arba jų laisvoms organizacijoms būtų leista padaryti. Kitaip sakant, balsavimas visuotinis, bet balsavimas tiktai už tam tikrų ponaujančių veiksnių pasitikėjimo žmones.

Šitas rinkiminės iniciatyvos išskyrimas iš visuotinio balsavimo, artimas ir sovietinei rinkimų sistemai, buvo išlaikytas ir „Lietuvos seimo rinkimų įstatyme". Tiktai čia jis buvo reformuotas ir būtent reformuotas labai gudriai, būtent taip, kad kandidatų siūlymas (rinkiminė iniciatyva), iš vienos pusės, atrodytų kaip tik maksimališkai demokratinis ir visuotinis, demokratiškesnis net už pačią tariamai „demokratiškiausią staliniškai-sovietinę rinkimų sistemą, tačiau iš antrosios — esamomis aplinkybėmis užtikrintų absoliutinį rinkimų disponavimą kaip tik komu-

nistams. Tai buvo gudrus politinis inscenizacijos triukas.

Būtent kandidatų siūlymas buvo pavestas „liaudies susirinkimamas". Kiekviena rinkimų apygardą susideda iš trijų apskričių (eventuališkai, jei joje yra stambus miestas — Vilnius, Kaunas,— tai iš dviejų apskričių ir to miesto, prilyginamo apskričiai). Kandidatai siūlomi apskritimis. Šiam reikalui kiekvienoje apskrityje Apygardos Rinkimų Komisijos sušaukiamas „darbo žmonių susirinkimas". Kiekvienas susirinkimas iš pastatytų jame kandidatų balsavimu nustato tuos kandidatus, kurie jo, susirinkimo, yra pasiūlomi, būtent tiek kandidatų, kiek atitinkamai apygardai pavesta išrinkti atstovų. Pasiūlytais laikomi tie kandidatai, kurie susirinkime gavo daugiausia balsų. Pasiūlytų kandidatų sąrašus tvirtina Vyriausioji Rinkimų Komisija. Atstovų rinkimuose (visuotinis, lygus, tiesioginis ir slaptas balsavimas) balsuoti galima tiktai už tokiu būdu pasiūlytus kandidatus ir išrinkti bus tie, kurie bus gavę balsų daugumą.

Tad kiekvienoje rinkimų apygardoje turėtų būti trys pasiūlytų kandidatų sąrašai (trijų tos apygardos apskričių darbo žmonių susirinkimų priimti pasiūlytų kandidatų sąrašai); tačiau tie patys sąrašai gali ir sutapti, jeigu visų trijų apskričių susirinkimai pasiūlys tuos pačius kandidatus, nes įstatymas nereikalauja, kad kiekvienoje apskrityje kandidatai būtų tiktai iš šios apskrities rinkikų.

Atrodytų, kad toks kandidatų siūlymas tikrai esąs „demokratinis", leidžiąs kiekvienam šiaip piliečiui rinkikui paveikti kandidatų siūlymą, nes „darbo žmonių susirinkime" gali dalyvauti kiekvienas rinkikas. Tad atrodytų, kad čia jau nebus tų privilegijuotų (kaip kad Lietuvoje buvo — cenzinės savivaldybės tarybos narių, arba kaip kad Sovietuose yra — Kompartijos ir jos žinioje esančių organizacijų), kurie turi kandidatų siūlymo monopolį, ir šiaip piliečių rinkikų masės, kuri nieko siūlyti negali, tiktai gali ir turi balsuoti už anųjų pasiūlytus. Čia esą pati liaudies masė ir kandidatus per savo masinius susirinkimus siūlanti, ir juos individualiniu, visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu renkanti. Esą — kas gi labiau „demokratinio" negu kad šitokia rinkimų tvarka!

Tačiau tikrenybėje buvo siekiama ir turėjo pasireikšti,

bei buvo pasireiškę, visai kas kita. Masiniái „darbo žmonių susirinkimai" apskrityse ir miestuose buvo mitinginio pobūdžio. Esamomis aplinkybėmis šie mitinginiai susirinkimai buvo komunistų valdomi. Visose vienos apygardos apskričių (ir stambių miestų) darbo žmonių susirinkimuose buvo statomi tie patys kandidatai, iš anksto parinkti, ir visur jie mitinginiu metodu vienbalsiai buvo priimami ir tuo pačiu laikomi susirinkimų pasiūlyti. Pasipriešinti niekur niekas nedrįso! Dirva jau buvo paruošta. Visi nekomunistiniai elementai jau buvo nuslopinti, atstumti, suvaryti į požemį, „liaudies priešų" vardu paženklinti. Drįso veikti tiktai tie, kurie ėjo ranka į ranką su komunistais. Šiomis aplinkybėmis bei sąlygomis „demokratinė" masinių liaudies susirinkimų rinkiminė iniciatyva — tai buvo tiktai propagandinė kaukė, kuri jokios tikrenybės neatitiko. Kandidatus siūlė komunistai ir balsuoti tebuvo galima už šiuos pasiūlytus, o kadangi kitokių nebuvo ir kadangi pasiūlytųjų skaičius tiksliai atitiko mandatų skaičių, tai balsuojant rinkimuose nieko ir pasirinkti nebuvo galima. Išrinkti tegalėjo būti ir tebuvo tiktai visi pasiūlytieji. Tokiu būdu „demokratinė" „išlaisvintos" Lietuvos „liaudies valios" ožka buvo išlaikyta ir siekiančio Lietuvą praryti sovietiškai-komunistinio vilko apetitas buvo patenkintas.

Paskelbus rinkimus į Liaudies seimą ir rinkimų įstatymą — tuojau visame krašte prasidėjo vadinamoji rinkiminė agitacija, mitingų, eisenų ir „darbo žmonių" susirinkimų banga. Reikėjo skubėti, nes laiko buvo maža, rinkimai turėjo įvykti liepos 14 d. Inscenizatoriams rūpėjo, kad būtų kiek galima daugiau triukšmo, kad būtų maksimalinis entuziazmo įspūdis, kad svaiginanti masizmo atmosfera neleistų žmonėms atsikvėpti ir „liaudies priešams", vadinasi, nekomunistiniams veiksniams atsigauti ir nors iš pasalų drumsti sudaromą „vieningumo" ir „džiaugsmo" neva nuotaiką. Tačiau komunistams, kaip inscenizacijos menininkams, rūpėjo ir tai, kad jų pageidaujamas rinkimų rezultatas nedarytų įspūdžio, kad tai esąs jų vienų darbas, vadinasi — rūpėjo, kad su jais bendradarbiautų ir nepatentuotas komunistinis elementas, nors, žinoma, toks, kuris veikė jųjų žinioje ir jų diriguojamas. Todėl tuojau

pasirūpinta sudaryti tam tikras rinkiminis „blokas", į kurį įėjo įvairių profesijų žmonės, darbininkai, valstiečiai, „darbo inteligentai" — keli rašytojai, menininkai, profesoriai ir t. t., įvairios organizacijos ir Lietuvos Kompartijos Centro Komitetas. Šių parinktų žmonių ir organizacijų susibūrimas pasivadino „Lietuvos Darbo Sąjunga" ir dalyvaujančių jame parašais išleido rinkiminį atsišaukimą ir ėmė tvarkyti rinkimus, statydamas visoms rinkimų apygardoms kandidatų sąrašus, kurie ir buvo pateikiami apskričių „darbo žmonių susirinkimams". Visi susirinkimai ir priėmė bei vienbalsiai „pasiūlė" „Lietuvos Darbo Sąjungos" pateiktus kandidatų sąrašus ir tokiu būdu Kompartijos vadovaujama, bet savo formą išlaikiusi „Lietuvos Darbo Sąjunga" visus rinkimus be jokios konkurencijos užvaldė ir įvykdė.

„Lietuvos Darbo Sąjungos" atsišaukime dar kalbama ne apie Lietuvos įsijungimą į Sovietus, bet apie tvirtą ir nelaužomą Lietuvos Respublikos ir SSSR sąjungą. Vadinasi, komunistų ruošiama Lietuvos inkorporacija į Sovietus dar tuo tarpu neafišuojama. Nekomunistiniai „Lietuvos Darbo Sąjungos" bendradarbiai dar laikosi dvišališko Lietuvos valstybės ir Sovietų santykio. Šiems elementams ir plačioms Lietuvos rinkikų masėms Lietuvos valstybės ir Sovietų suliejimas dar būtų buvęs per daug ryškus ir svetimas. Tačiau išplečiamoje rinkiminėje agitacijoje jau tuojau pasigirsta ir pirmieji tikrojo siekimo obalsiai. Rodos, pirmą kartą Vilniuje liepos 7 d. mitinge Lukiškių aikštėje, plakatų jūroje pasirodo plakatas su būdingu šūkiu: „Tegyvuoja Lietuva — 13-oji Sovietų Respublika" (mat tuo laiku Sovietų Sąjunga susidėjo iš dvylikos sąjunginių sovietinių socialistinių respublikų: jauniausioji, 12-oji iš eilės, buvo Suomijos—Karelijos Sovietinė Socialistinė Respublika, sudaryta po Suomijos—Sovietų 1939—1940 m. karo; Moldavijos Sovietinė Socialistinė Respublika dar tuo laiku nebuvo sudaryta; tad Lietuvai įėjus į Sovietų Sąjungą, ji būtų tapusi „13-oji respublika" Sovietų sąstate; paskui Moldavijai užėmus 13-ąją vietą, inkorporuotajai Lietuvai teko 14-osios respublikos vieta). Tačiau iki rinkimų šūkis „Tegyvuoja Lietuva — 13-oji Sovietų Respublika" kad ir pasitaikydavo, dar nebuvo do-

minuojantis; labiau laikytasi „Lietuvos Darbo Sąjungos" paskelbtos „platformos" šūkio, būtent dvišališkos sąjungos Lietuvos su Sovietais.

Liepos 14 d. visoje Lietuvoje įvyko rinkimai (balsavimas). Žinoma, kadangi visose rinkimų apygardose buvo tiktai po vieną pasiūlytą kandidatų sąrašą, kurio kandidatų skaičius tiksliai sutampa su apygardos renkamų atstovų skaičiumi, ir tai buvo kiekvienoje apygardoje, kaip tik „Lietuvos Darbo Sąjungos" sudarytas sąrašas, tai visur, visoje Lietuvoje, visose rinkimų apygardose tegalėjo būti išrinkti ir turėjo būti išrinkta ir tapo išrinkti tiktai „Lietuvos Darbo Sąjungos" pastatyti kandidatai, ir būtent jie visi nuo pirmojo iki paskutinio. Niekur, nė vienoje rinkimų apygardoje, jie jokio konkurento neturėjo. Iš tikrųjų šių monopolinių kandidatų „pasiūlymas" pats savaime jau buvo tolygus jų išrinkimui. Balsavimas jų neišrinko, bet jų apriorinį išrinkimą, arba — tiksliau tariant — jų paskyrimą, tiktai a posteriori sankcionavo arba įregistravo. Priešrinkiminiai lozungai ir plakatų šūkiai: „Balsuokite tiktai už Lietuvos Darbo Sąjungos kandidatus!", „Nė vieno balso liaudies priešams!" iš esmės buvo bergždi, nes, nesant jokių konkurencinių kandidatų, iš viso nebuvo galima balsuoti už kitokius kandidatus, nė už tariamus „liaudies priešus", jeigu tiktai tais „priešais" nebūtų buvę patys „Darbo Sąjungos" kandidatai. Tačiau šie šūkiai buvo aiškinami taip: kadangi vieninteliai ištikimi liaudies draugai — tai yra kaip tik čia pasiūlyti „Lietuvos Darbo Sąjungos" kandidatai, tai esą tasai pilietis rinkikas, kuris nebalsuoja už šiuos kandidatus — vis tiek, ar jisai iš viso neatlieka balsavimo akto, arba balsuodamas neįdeda į voką balsavimo kortelės su kandidatų pavardėmis, tuo nepavesdamas savo balso tikriems „liaudies draugams" ir jį žudydamas, šitaip atiduodąs savo balsą pasislėpusiems „liaudies priešams".

Tad visos agitacijos pastangos buvo nukreiptos į tai, kad žmonės būtinai balsuotų. Komunistams rūpėjo didžiausias masinis paduotų balsų skaičius. Tai buvo įprastas sovietinės inscenizacijos metodas, reikalaująs, kad viskas visuomet vyktų vienbalsiai. Visi piliečiai buvo sekami ir susilaikymas nuo balsavimo negalėjo būti ne-

pastebėtas, o kad piliečio dalyvavimas ar nedalyvavimas balsavime būtų tvirtai užfiksuotas eventualioms iš to išvadoms vėliau padaryti, tam buvo panaudotas balsavimo žymėjimas pasuose ar asmens dokumentuose. Smarkaus komunistinio statizmo ir laukiamo garsių ir baisių sovietinių NKVD-istų įstaigų pasirodymo sąlygose visi žmonės, o jau ypač tariamieji „liaudies priešai", kurie mažiausio „entuziazmo" tam, kas vyksta, neturėjo, bijojo nebalsavimo padarinių ir dėl pažymėjimo pase skubėjo į balsavimo vietą ir balsavo. Tad balsavimas, sudaręs šių „rinkimų" komediją, buvo tikrai masinis. Kaip liepos 16 d. paskelbė Vyriausioji Rinkimų Komisija — balsavo turinčių teisę balsuoti 95,51% ir už „Lietuvos Darbo Sąjungos" kandidatus (kitokių nebuvo) balsavo 99,19% balsavusiųjų (8); skundų jokių nebuvo paduota, tad visi pasiūlytieji kandidatai tapo išrinkti.

Šiame laikotarpyje nuo liepos 5 d. Lietuvos pavergimo proceso eiga ryškiai suintensyvinta. Visame nepaprastas skubotumas. Matyti — to reikalavo Dekanozovas ir Kompartija, nors jau viskas buvo paruošta paskutinėms išvadoms padaryti, ir šio proceso inscenizatoriai buvo tikri dėl laimėjimo. Liepos 5 d. buvo paskelbti rinkimai ir liepos 6 d. paskelbtas rinkimų įstatymas, liepos 14—15 d. rinkimai įvyko, liepos 16 d. Vyriausioji Rinkimų Komisija pranešė apie atstovų išrinkimą, liepos 21 d. Liaudies seimas jau susirinko pirmojo posėdžio Kaune. Apie tai buvo paskelbta Respublikos Prezidento liepos 18 d. aktu.

Liaudies vyriausybės aktai buvo tęsiami, kaip kad iki tol. Iš žymesnių to laiko Liaudies vyriausybės aktų, turinčių politinio pobūdžio, pažymėsime Lietuvos Šaulių Sąjungos likvidavimo liepos 13 d. įstatymą, tos pačios datos Amnestijos įstatymą, liečiantį karius, liepos 16 d. Nepaprastojo meto įstatymą, Lietuvos Skautų Sąjungos likvidavimo liepos 20 d. įstatymą. Tai buvo gana būdingi įstatymai, tačiau galų gale jie nebuvo perversminiai.

Svarbiausios lemiamų žygių problemos buvo orientuojamos jau ne į Liaudies vyriausybės veiklą, bet į Liaudies seimą. Tasai Seimas pasijuto esąs suvereninis, esąs Lie-

tuvos šeimininkas, jos likimo sprendėjas. Jisai pats toks pasijuto susirinkęs ir šitaip jo esmė buvo interpretuojama Komunistų partijos, spaudos (spauda jau tapo aiškiai komunistinė, kitokia nebuvo toleruojama), mitingų ir susirinkimų, kurie visi buvo komunistų veikiami ir prižiūrimi, pačios Liaudies vyriausybės. Šis Liaudies seimas esąs Lietuvos steigiamosios galios reiškėjas. Ir tatai pagaliau buvo pirmas ir lemiamas formalus konstitucinio perversmo Lietuvoje momentas, iki tol perversmas, kuris neabejotinai jau nuo birželio 15 d. buvo įvykęs, buvo tiktai sociališkai-politinis, neįžengęs į formalinės konstitucinės teisės sritį, nesuardęs konstitucijos teisinių nuostatų raidės, kurios tąsa buvo stengiamasi išlaikyti, nors tatai buvo, žinoma, tiktai forma, neatitinkanti naujo socialinio turinio, turėjusio anksčiau ar vėliau išsprogdinti ir sudaryti teisiškai-konstitucinę šalies konstrukciją, neatitinkančią naujojo socialinių jėgų santykiavimo, paveikto Sovietų jėgos spaudimo. Dabar tasai sprogdinimo momentas atėjo. Įvykių ir visos jų eigos šviesoje tatai buvo sociališkai visiškai loginga, ir tatai įvykti turėjo. Ir tatai turėjo suardyti ne tiktai šiokią ar tokią Lietuvos valstybės konstitucinės teisės konstrukciją, bet ir pačią Lietuvos valstybę. Lietuvos valstybę tuo laiku galėtų išgelbėti tiktai tokie įvykiai, kurie būtų pašalinę Sovietų karines pajėgas ir jų politinę galią Lietuvoje. Tokių įvykių tada nebuvo, o pačios Lietuvos pajėgos, kurių vis tiek nebūtų užtekę, jau be to buvo dezorganizuotos. Kai jos dar buvo gyvos, pačioje Sovietų žygių pradžioje, niekam, deja, neatėjo į galvą, kaip tatai suomiai padarė, jas panaudoti pasipriešinimui ir nors žūti, bet žūti vyriškai ir garbingai, tvirtai žinant, kad tautų istorijoje daugiau šansų atgimti turi tasai, kuris žūsta besipriešindamas, negu tasai, kuris taip pat žūsta, bet žūsta pasyviai pasiduodamas likimui. Kančių būtų buvę daugiau, tačiau kelias į laisvę veda per ryžtingumą ir kančias.

Veikusi paskutinė Nepriklausomos Lietuvos Konstitucija nenumatė tokio „suvereninio" Seimo, kokiu panorėjo būti 1940 m. vadinamasis „Liaudies seimas". Šios Konstitucijos Seimas buvo tarnybinis, įsteigtosios teisinės, bet ne suvereninės, valdžios organas, tam tikros aprėžtos kom-

petencijos organas, žymiai pareinąs nuo Respublikos Prezidento savo steigiamojoje Konstitucijos keitimo kompetencijoje (1938 m. Konstitucijos 154—5 str., taip pat jos 1 ir 3 str.). Niekur šioje Konstitucijoje suverenumas nepavedamas Seimui ir su Seimo aprėžta galia nėra susijęs. Juo labiau kad pagal šią Konstituciją Seimas, lygiai kaip joks kitas įsteigtosios konstitucinės valdžios organas, neturi teisinės galios spręsti pačios valstybės likimo. Tad suvereninės galios pasisavinimas, logiškai einant, įvykusio socialinio perversmo ir faktinio Lietuvos pavergimo svetimai valstybei padarinys, jokiu būdu konstitucinis nebuvo; šiuo buvo jau aiškiai išeita iš formalaus konstitucingumo ribų, ir konstitucinės evoliucijos tąsa, kuri iki tol buvo formališkai išlaikoma, pagaliau buvo nutraukta. „Suvereniniu" Lietuvos šeimininku pasijuto tasai Seimas, kuris buvo „išrinktas" svetimai jėgai spaudžiant, iš tikrųjų buvo tos jėgos inscenizuotas, esąs jos rakose marionete, skiriamas tam, kad atliktų jos įsakytą darbą, vykdantį svetimos valstybės siekimą. Tai buvo politinės komedijos galas.

Iki tol formališkai Konstitucijos raidė buvo saugojama, išskyrus kai kuriuos detališkus jos įžeidimus, liečiančius piliečių rinkikų ir renkamų Seimo narių amžiaus cenzą, kuris buvo veikusiojoje Konstitucijoje užfiksuotas ir kurio neatitiko Liaudies seimo rinkimų įstatymo nuostatai, ir ypač išskyrus Liaudies seimo atstovų imperatyvinį mandatą, nustatytą to paties įstatymo ir neatitinkantį veikusios Konstitucijos nuostatų. Dabar buvo pasiruošta visiškam Konstitucijos nutraukimui, kuriuo turėjo būti pagrįstas Lietuvos pavergimo finalas.

Pasiruošta skubiai. Šiai ruošai buvo sunaudotas trumpas laikas, likęs nuo Liaudies seimo rinkimų iki Liaudies seimo pirmojo posėdžio, nuo liepos 15 d. iki liepos 21 d. Kol buvo ruošiamas rinkiminis balsavimas, tol vyraujantis ir oficialus šūkis dėl būsimojo santykio tarp Lietuvos ir Sovietų buvo formuojamas kaip sąjunga tarp Lietuvos ir Sovietų: ne įsijungimas į Sovietų sąstatą, bet dviejų šalių sąjunga. Tai buvo rinkimams vadovaujančios „Lietuvos Darbo Sąjungos" platformos tezė. Tuo pačiu ši tezė buvo priimta ir Kompartijos, kurios Centro Komitetas dalyvavo

„Lietuvos Darbo Sąjungoje" ir buvo jos inspiratorius ir vairininkas. Lietuvos įsijungimo į Sovietų sąstatą šūkiai tuo laiku buvo tiktai atsitiktiniai, neturį oficialaus pobūdžio. Įsijungimo tezė dar buvo laikoma per daug ryški ir griežta, kol dar reikėjo traukti plačiąsias mases į balsavimo aktą. Tačiau kai balsavimas įvyko ir rinkimai buvo baigti, su plačiųjų masių nuotaikomis jau tiek, kiek pirma, skaitytis neteko. Dabar marionetė buvo perkelta iš piliečių masių, į „išrinktąjį" Liaudies seimą. Liaudies seimas, kurio sąstatas buvo komunistų rūpestingai parinktas, buvo ištikimas. Bijoti kurių nors netikėtumų, laukti iš Liaudies seimo kurio nors savarankiško elgimosi neteko. Tad kortos buvo galima atidengti; laimėjimas per Liaudies seimą buvo tikras. Jau ir pirma visa spauda buvo pilna straipsnių, giriančių ir reklamuojančių viską, kas yra Sovietuose; ten ir Konstitucija tobuliausia, ir pažanga didžiausia, ir laisvė gražiausia, ir viskas esą niekur kitur negirdėta ir nematyta; esą ten, Sovietuose, ir tiktai ten viskas (tautinėje, ūkio, švietimo, kultūros ir t. t. srityse) protingiausiai ir geriausiai sprendžiama. Dabar ši propaganda dar labiau sustiprinama, tiesiog kalama. Dabar, po rinkimų, spaudoje rašoma, esą „Lietuvos liaudis nedviprasmiškai parodė savo pasiryžimą surišti savo likimą su laisvomis ir laimingomis Sovietų Sąjungos tautomis ... Liaudies seimas iš to turi daryti visas išvadas..." Sovietai — „stebuklingas švyturys"... „Liaudis nenori likti pusiaukelyje"... ir t. t. ir t. t. ... Įmonėse, komunistams vadovaujant, inscenizuojami darbininkų tarybų rinkimai — tai tarybų užuomazga Lietuvoje. Agitacija už įsijungimą į Sovietų Sąjungos sąstatą varoma pilnu tempu per spaudą, mitingus, susirinkimus. Straipsniai, šūkiai, plakatai, rezoliucijos. Jokių kitų tezių nereiškiama ir reikšti neleidžiama ir nedrįstama.

Kuriuo būdu „liaudis" (net jeigu jos balsavimas per rinkimus būtų buvęs tikrai spontaniškas ir laisvas) būtų pasisakiusi už Lietuvos įjungimą į Sovietų sąstatą, jeigu rinkimų organizatorių „platformoje" toks šūkis iš viso nebuvo pareikštas ir skleidžiamas, tatai analizuoti ir aiškinti nerūpėjo. „Pasisakė", „nedviprasmiškai parodė", „davė suprasti" — ir baigtas dalykas. Pati „liaudis" tyli,

triukšmą kelia agitatoriai ir propagandistai, prieštarauti niekas nedrįsta. Tad esą įrodyta, kad toks buvęs liaudies įsakymas išrinktiesiems atstovams, sudarąs jų mandatą. Abejojimų nėra ir būti negali. O jei tatai „įrodyta", tai išvadoms daryti patarnauja sovietinė atstovų imperatyvinio mandato teorija. Jie esą rinkikų, juos išrinkusios „liaudies" „valios" reiškėjai ir tarnai. Ir pats „Liaudies seimo" suverenumas, darąs jį valstybės ir tautos likimo šeimininku be jokių ribų, be jokių konstitucinių suvaržymų — esą kaip tik tos imperatyvinės „liaudies valios" refleksas, josios įgyvendinimo potencialas.

Patys Liaudies seimo nariai lyg apsvaigę. Tarp jų yra įsitikinę seni komunistai, žmonės neabejotinai idėjiniai, žmonės, kovoję ir kentėję dėl savo komunistiškai-sovietinio idealo, buvę politiniai kaliniai ir emigrantai, šventai tikį, kad, griaudami Lietuvos valstybę, jie tarnauja Lietuvos liaudies laisvei ir gerovei ir kad iš tikrųjų Sovietai realizuosią demokratijos, žmogaus ir tautos kultūros idealą. Kiti, prie jųjų pritapę, dega prozelitizmo įkarščiu. Nuotaika atstovų tarpe pakelta. To paneigti negalima. Rūpestingai parinktas Liaudies seimo sąstatas buvo visiškai ištikimas jam skiriamai funkcijai ir gyveno entuziazmo atmosferoje, kurią jis nuoširdžiai laikė esančią ne tiktai jo paties ir visų komunistų, bet ir visos liaudies nuotaikos ir nusistatymo atmosfera. Šia prasme Liaudies seimas tikrai tiko jam pavestam darbui. Bet kutis pasipriešinimas šiai nuotaikai Seimo sąstate būtų neįmanomas ir būtų tolygus viešajai šventvagystei, padarytai tikinčiųjų tarpe. Liaudies seimo nariai gal tiktai to nesuprato ir suprasti nenorėjo, kad iš tikrųjų jie buvo ne Lietuvos liaudies išrinkti, bet Kompartijos per jos ekspozitūrą — „Lietuvos Darbo Sąjungą" — paskirti, inscenizavus sui generis „rinkimų" vaidinimą, ir kad todėl toji nuotaika ir entuziazmo atmosfera, kurioje jie ruošėsi savo aktą atlikti, yra ne Lietuvos liaudies, bet tiktai jų pačių psichinio nusistatymo padarinys. Jie ir atliko **savo**, bet ne Lietuvos liaudies masių darbą, atliko pakelta nuotaika ir sąžiningai, bona fide, iš tikrųjų būdami svetimos politinės jėgos sąmoningo, tikslaus, iš anksto paruošto ir racionalizuoto sprendimo agentai.

Tad liepos 21 d. susirinko Liaudies seimas. Jisai posėdžiavo tris dienas. Išklausė daug iškilmingų ir karštų kalbų, kurios visos krypo į vieną vyriausiąjį tikslą — sovietizuoti Lietuvą, dėtis į Sovietų Sąjungą; priėmė įvairias — darbininkų, valstiečių, darbo inteligentų, vaikų delegacijas, kurios jį sveikino ir tą patį dėl Sovietų kartojo, daug plojo, kėlė ovacijas ir — žinoma, vienbalsiai — priėmė tuos nutarimus, kuriems jis buvo skirtas. Viskas vyko unisonu, pavyzdingoje vienybėje, be jokių ginčų ar svyravimų. Didžiuliai Sovietų vadų ir didvyrių atvaizdai puošė posėdžių salę. Viskas vyko taip, lyg kad tai būtų muzikos koncertas iš gaidų.

Pirmą dieną Liaudies seimas priėmė dvi deklaracijas. Tai ir yra dvi pamatinės perversminės Lietuvos valstybės likimo deklaracijos. Pirmoji šių deklaracijų skelbia Lietuvą socialistine sovietų respublika. Antroji — prašo Sovietus priimti Lietuvos Socialistinę Sovietų Respubliką į Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos sąstatą kaip sąjunginę respubliką tais pačiais pagrindais, kuriais šioje sąjungoje dalyvauja Ukrainos, Gudijos ir kitos socialistinės Sovietų respublikos.

Kitą dieną — liepos 22 d.— abi Liaudies seimo priimtos deklaracijos skelbiamos „**Vyriausybės žiniose**" aukso raidėmis ant ypatingo popierio...

Žinoma, šių abiejų deklaracinių nutarimų motyvai, pareikšti pačiose deklaracijose, yra tie patys, kurie jau buvo visuose mitinguose, agitacinėse kalbose ir spaudoje nuolat skelbiami ir kartojami. Jie galima suskirstyti į dvi rūšis: iš vienos pusės, peikimas ir net šmeižimas viso, kas buvo Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, kurios negailestingoji „kritika" piešia karikatūrinį visokių nuodėmių ir blogybių vaizdą, iš antrosios — be saiko idealizuojama Sovietai, į kuriuos įsijungus būsiąs pagaliau laiduotas tikras Lietuvos „suverenumas", tikras ūkio pakėlimas, tikras tautinės kultūros žydėjimas, visiškas medžiaginių ir dvasinių liaudies jėgų išsivystymas... Kitaip sakant, Lietuvos Respublikoje buvęs pragaras, Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje Sovietų Sąjungos sąstate būsiąs tobulas ir laimingas rojus. Žinoma, esą tą nepakenčiamą pragarišką Lietuvos praeitį sugrio-

vusi pati Lietuvos liaudis ir šią laimingą Lietuvos ateitį Liaudies seimas kuriąs Lietuvos liaudies įsakymu; esą „klausydamas liaudies valios" Liaudies seimas nutarė prašyti Sovietų Sąjungos priimti socialistinę Tarybų Lietuvą į savo sąstatą.

Šiomis dviem deklaracijomis Liaudies seimas įvykdė tai, kas sudarė birželio mėnesio Sovietų žygio Lietuvoje pačią esmę. Tai yra teisinis ne pačios Lietuvos socialinių jėgų santykiavimo, ne jos „liaudies valios", bet **Sovietų žygio Lietuvoje padarinys.** Padarinys, kuris glūdėjo pačiame žygyje, kuris buvo Sovietų politikos sumanytas ir tiksliai įgyvendintas. Visa, kas nuo birželio 15 iki liepos 21 d. vyko Lietuvoje,— tai buvo tiktai šios Sovietų jėgų spaudimu pagrįstas jų politikos inscenizavimas, sui generis politinio teatro vaidinimas. Šio inscenizavimo žymiausias sąmoningas veikėjas buvo Lietuvos Kompartija, režisierius buvo Dekanozovas su Pozdniakovu, Molotovui ir Stalinui vadovaujant, o agentais buvo Liaudies vyriausybė ir Liaudies seimas. Liaudies seimo liepos 21 d. deklaracijos — tai buvo Sovietų žygio vaisius, tai buvo tikras Sovietų politikos derlius. Lietuva, Lietuvos liaudis — jokio sprendžiamo vaidmens čia nevaidino; ji stebėjo įvykius, negalėdama pajudėti, paraližuota svetimos jėgos ir jos sąmoningų ir nesąmoningų, kartais naivių agentų jai uždėtų pančių; tačiau viskas buvo svetimųjų daroma jos vardu; jos vardu kalbėjo ir veikė Liaudies vyriausybė, jos vardu buvo organizuojami mitingai, eisenos ir demonstracijos, jos vardu buvo demonstruojami visoki plakatai, jos vardu buvo rašomi straipsniai, jos vardu rėkė mitinginiai agitatoriai bei oratoriai, jos vardu buvo skiriamas Liaudies seimo sąstatas, jos vardu tasai Seimas pasivadino ir išleido dvi liepos 21 deklaracijas, pastačiusias pagaliau taškus ant i.

Tai, kas šioje inscenizacijoje vyko Lietuvoje, lygiai taip pat, tuo pačiu šablonu, vyko iš karto visame Pabaltijy. Nepasirūpinta nė kiek paįvairinti vaidinimas. Lygiai Lietuvoje, lygiai Latvijoje ir Estijoje tuo pačiu laiku buvo paskelbti Liaudies seimo rinkimai, tą pačią liepos 14 d. tuo pačiu šablonu „rinkimai" įvyko, tą pačią liepos 21 d. trijų Pabaltijo valstybių jų trijose sostinėse

„Liaudies seimai" susirinko ir vienbalsiai tą patį savo valstybės „pertvarkymą" į socialistinę tarybų respubliką ir jos įjungimą į Sovietų Sąjungos sąstatą yra nutarę. Visam Pabaltijy derlius buvo iš karto suimtas. Tai buvo karinės pajėgos smurto ir politinės klastos derlius.

Trys „Liaudies seimo" darbo dienos (liepos 21—23 d.) greit prabėgo. Tai buvo teisinio Lietuvos valstybingumo likvidavimo dienos. Pirmajai deklaracijai (skelbiančiai Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką) įgyvendinti Liaudies seimas išrinko iš savo tarpo komisiją, turinčią paruošti šios naujos „respublikos" konstituciją. Komisijos darbas nebuvo painus: nors ši „respublika" buvo nauja, tačiau konstitucijos „naujos" jai projektuoti iš tikrųjų nereikėjo; pavyzdys ir šablonas buvo gatavas — tai buvo trylika trylikos tokių pat „respublikų" Sovietų Sąjungoje „konstitucijų". Antrajai deklaracijai (prašančiai Sovietų Sąjungą priimti Lietuvą į jos sąstatą) įgyvendinti Liaudies seimas išrinko iš savo tarpo delegaciją, turinčią vykti į Sovietų, tad į Lietuvos, metropolijos sostinę Maskvą paremti Sovietų Aukščiausiojoje Taryboje šį prašymą. Po to Liaudies seimas priėmė dar dvi deklaracijas — apie visos žemės Lietuvoje nacionalizavimą ir apie bankų bei stambiosios pramonės nacionalizavimą; priėmė kelias delegacijas, išklausė įvairių kalbų, lydimų ovacijų, ir priėmė tris sveikinimo telegramas — draugui Stalinui, draugui Molotovui ir draugui Kalininui. Liaudies vyriausybė pareiškė Seimui savo atsistatydinimą. Liaudies seimas jai padėkojo už darbą ir prašė dar kurį laiką eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja. Tuo ir pasibaigė Liaudies seimo pirmoji trijų dienų sesija.

Toliau vaidinimo scena perkeliama iš Kauno į Maskvą, į Sovietų Aukščiausiąją Tarybą. Rugpjūčio 3 dieną — skaudi Lietuvos gėdos ceremonija Maskvoje. Aukščiausioji Taryba savo sesijos pradžioje išklausė Molotovo kalbą dėl užsienio politikos ir tarptautinės politikos, priėmė įstatymą, kuriuo moldavams prašant tapo sudaryta Sovietų sąstate nauja sąjunginė Moldavijos Tarybų Socialistinė Respublika, 13-oji respublika sąjungoje. Dienotvarkėje — Lietuvos Liaudies seimo delegacijos pareiškimas. Delegacija prašo priimti Lietuvos Tarybų Socialistinę Respub-

liką į Sovietų Sąjungos sąstatą. Žinoma, plojimai, ovacijos; Lietuvos „prašymas" vienbalsiai patenkinamas (Sovietų tarybos viskas priimama vienbalsiai, opozicijos būti negali), priimamas įstatymas apie Lietuvos įjungimą į Sovietus. Prie šios progos „Gudijos Tarybų Socialistinės Respublikos" atstovas pareiškė gudų „Respublikos" nusistatymą perleisti Lietuvos TSR tam tikras lietuvių apgyvendintas vietoves Vakarų Gudijoje (dalis tos Vilniaus krašto rytų teritorijos, kurios Sovietai 1939 m. spalių mėn. sutartimi Lietuvai negrąžino, palikę ją sau ir įjungę į Gudiją). Tai tarybinei Lietuvai dovana. Lietuva tampa 14-oji Sovietų respublika. Betarpiškai po to Aukščiausiosios Tarybos dienotvarkėje ta pati Latvijos įjungimo (15-oji respublika) ir Estijos įjungimo (16-oji respublika) ceremonija. Sovietų Sąjunga praturtėjo keturiomis respublikomis: Moldavija, Lietuva, Latvija, Estija. Ji nieko nepagrobusi, tiktai maloniai priglaudusi keturias „išlaisvintas" tautas.

Finite la comedie. Politinio teatro vaidinimas baigtas.

Rugpjūčio 24 dieną Lietuvoje „Liaudies seimas" dar kartą šaukiamas nepaprastajai sesijai. Jisai — žinoma, vienbalsiai — priima Lietuvos TSR Konstituciją ir nutaria virsti Laikinąja Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiąja Taryba su visomis šios Tarybos konstitucinėmis teisėmis, iki bus išrinkta nuolatinė Aukščiausioji Taryba. Toliau ir iki vokiečių—sovietų 1941 m. birželio mėn. karo Lietuva skęsta Sovietų sąstate ir Sovietų istorijoje*.

Pridėsime dar trumpą schematinę bendrais bruožais Lietuvos TSR, kaip sąjunginės Sovietų Sąjungos respublikos, 1940 m. konstitucijos analizę.

Sovietų Sąjungos netarpiškais nariais yra vadinamosios „sąjunginės respublikos" (be to, vadinamosios „autonominės respublikos", įeinančios į kurios nors sąjunginės

---

* 1940.IX.10 išėjo paskutinis **„Vyriausybės Žinių"** numeris. Jis atspausdintas jau dviem kalbomis — lietuvių ir rusų. Jame yra šūkis: „Visų šalių proletarai, vienykitės!" ir tarybinis Lietuvos herbas. Jame atspausdinta Lietuvos TSR Konstitucija (Liaudies seimo priimta rugpjūčio 25 dieną) ir šio Seimo nutarimas pasivadinti Laikinąja LTSR Aukščiausiąja Taryba.

respublikos sąstatą, nors į Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos federalinius rūmus, vadinamus Tautybių Taryba, jos, autonominės respublikos, taip pat tiesiog renka ir savo vardu siunčia atstovus, tiktai mažesnį jų kiekį — po 11 atstovų, tuo tarpu sąjunginės respublikos siunčia po 25 atstovus; be to, yra dvi kategorijos smulkesnių pusiau politinių vienetų — autonominės sritys ir tautinės apygardos,— kurios taip pat savo vardu betarpiškai siunčia atstovus į šią Sąjungos Tautybių Tarybą, būtent autonominės sritys — po 5 atstovus ir tautinės apygardos — po 1 atstovą). Lietuva buvo sąjunginė respublika — viena iš 16-kos respublikų. Jokių autonominių respublikų, autonominių sričių ar tautinių apygardų jos sąstate nebuvo. Sąjunginė respublika pati sau nustato kompetenciją, kuri, žinoma, turi būti suderinta su bendrąja Sąjungos Konstitucija, ir šioje Konstitucijoje ji gali suformuluoti tam tikrus nuostatus, sekančius iš kurių nors jos ypatybių (Sąjungos Konstitucijos 16 str.). Tačiau kadangi Sąjungos Konstitucija pati smulkiai reglamentuoja ne tiktai pačios Sąjungos, bet ir sąjunginių respublikų santvarką, jų valdžios organizaciją, organų schemą, šių organų hierarchinį funkcionalinį santykiavimą ir beveik visą jų kiekvieno kompetenciją, neišskiriant net vietinių organų struktūros ir funkcionalinio santykiavimo (Sąjungos Konstitucijos V, VI ir VIII skyriai), taip pat visa rinkiminė sistema, padėta bet kurių tiek Sąjungos, tiek respublikų valdžios ir smulkesnių iki smulkiausių vietos organų sudarymo pamatan, yra vienoda, užfiksuota pačios Sąjungos Konstitucijoje (jos XI skyrius), ir kadangi, antra vertus, kiti bendrojo pobūdžio nuostatai, užfiksuoti Sąjungos Konstitucijoje, liečia, pavyzdžiui, visuomenės santvarką socialistinėje šaly (I skyrius) arba tam tikrus teisinės tvarkos principus, kaip, pavyzdžiui, garsusis imperinis principas: „Reichsrecht bricht Landrecht"* (Sąjungos Konstitucijos 19 ir 20 str.) ir dar kai kurie kiti yra savaime privalomi visam Sovietų Sąjungos sąstatui ir negalėtų būti atskirų sąjunginių respublikų Konstitucijų keičiami, o tam tikri kiti Sąjungos Konstitucijos nuostatai, kaip ypatingai X skyrius „Apie pagrindines pi-

* Centro teisė viršesnė už krašto teisę (*vok.*).

liečių teises ir pareigas", kuriame, be šių „teisių ir pareigų", yra ir kelios kitokios normos, ypač gi liečiančios visuomeninio organizavimosi ir veikimo sąlygas (garsusis 126 str.), visų pirma yra taip pat bendras, nes Sąjunga nė atskiros teritorijos, nė atskirų piliečių, kurie drauge nebūtų kurios respublikos piliečiais ar teritorija, neturi, ir todėl visa, kas šiame skyriuje yra, tuo pačiu ir respublikoms privaloma, o antra — visa tai, kaip **„Stalino Konstitucijos"** nuostatai, Sovietuose laikoma tiek tobula ir šventa, kad paliesti tai, drįsti ką nors šiame pakeisti, dar labiau patobulinti, prašokti laisvės ir tobulumo atžvilgiu, nė pamanyti neįmanoma, nes tai būtų tolygu sumanymui pralenkti saulės šviesą ir dirbtinomis šviesomis nukonkuruoti saulę žemėje, o be to, tai būtų šventvagystė,— tai iš tikrųjų respublikų konstitucinei kūrybai beveik nieko nebelieka ir jųjų teisė pačioms laisvai nustatyti savo Konstituciją Sąjungos Konstitucijos ribose nesuteikia joms jokios konstitucinės autonomijos ir yra ne daugiau, kaip jųjų nudum jus (plikoji teisė be realaus turinio, kuria jos pasinaudoti negali). Savo konstitucijose jos tegali tik pakartoti tai, kas yra parašyta Stalino Konstitucijoje. Tad, žinoma, ir pakartoja, tiesiog nurašo. Tiktai keliose vietose, dėl vienos kitos smulkmenos, Sąjungos Konstitucija tiesiog paveda šią smulkmeną reglamentuoti respublikų konstitucijoms. Tačiau ir čia respublikos, ypač naujos respublikos, konstitucinės kūrybos autonomija faktiškai yra lygi nuliui. Nes „proletariato" ar „darbininkų klasės", o iš tikrųjų Kompartijos, diktatūros režime, kuris apima visą Sovietų Sąjungą visame jos sąstate, tad ir visas į ją įeinančias „respublikas", yra nustatytas tam tikros sąjunginės respublikos konstitucijos šablonas, kuris, būdamas Kompartijos pritartas, yra taikomas kiekvienai sąjunginei respublikai. Žinoma, gali būti maži variantai, pavyzdžiui, vienur gali nebūti kurio atskiro liaudies komisariato, tvarkančio tokią administracijos ar ūkio šaką, kurios tam tikroje respublikoje iš viso nėra, bet tiktai mažmožiai. Šiaip sąjunginė respublika „pati sau nustato" tokią pat konstituciją, kaip kad visų kitų sąjunginių respublikų konstitucijos. Tai, kas dar lieka už šitų įsakytinių arba trafaretinių konstitucinių nuostatų bei šablonų, nuo

kurių sąjunginė respublika savo konstitucijoje nukrypti negali ir kas jos gali būti savotiškai suformuluota, atsižvelgiant į jos individualines ypatybes — tai visiškai menki dalykėliai. Lietuvos TSR Konstitucijoje tokių individualių konstitucinių ypatybių tebėra tiktai šios: a) skirtingas, negu kitose sąjunginėse respublikose, vietinis administracinis padalinimas (LTSR Konstitucijos 52 str.), būtent vietoje sričių, apygardų, rajonų ir kaimų yra apskritys, valsčiai, miesteliai ir apylinkės, tačiau jųjų organizacija yra ta pati kaip kitur esamų vienetų; b) savaime suprantama, kaip individualizuota yra visa tai, kas liečia kalbą („Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos priimtieji įstatymai skelbiami lietuvių ir rusų kalbomis..." — 25 str.), Lietuvos TSR valstybinį ženklą, vėliavą ir sostinę (X skyrius), nors emblemos ženklui ir vėliavai yra tos pačios, kaip kitose Sovietų respublikose (tiktai užrašai skirtingi ir raidės skirtingos). Be šitų neesminių mažmožių, individualizuojančių Lietuvos TSR Konstituciją, yra dar vienas ryškesnis ir labiau esminis jos individualizacijos momentas, bendras tiek jai, tiek Tarybų Latvijai ir Tarybų Estijai, skiriąs šių respublikų konstitucijas nuo kitų sąjunginių respublikų konstitucijų. Tačiau šis momentas sudaro sui generis pereinamąjį konstitucinį nuostatą, sekantį ne iš pastovios skirtingos tautinės, kultūrinės ar socialinės Lietuvos esmės, bet iš to fakto, kad Lietuvos TSR tebėra tuo tarpu ankstyvoje socializavimosi stadijoje, kad jos ūkio kolektyvizacijos procesas dar nėra nužengęs taip toli, kaip kad kitose Sovietų respublikose, išgyvenusiose 23 komunistinės revoliucijos metus. Tai liečia vadinamąjį ekonominį visuomenės santvarkos pagrindą, užfiksuotą pirmutiniuose Konstitucijos straipsniuose. Būtent senuose Sovietų Sąjungos kraštuose privatinio ūkio sektorius, kuris dar tebėra toleruojamas greta viešpataujančio socialistinio (kolektyvistinio), susideda tiktai iš individualinių valstiečių ūkių, kurie ten sudaro tiktai labai nežymią išimtį greta kolektyvizuoto valstiečių kolchozų ūkio, ir iš vadinamojo naminių gamintojų („kustari") ūkio, pagrįsto ūkininko ir šio gamintojo asmens (ir jo šeimos) darbu ir nenaudojančio samdomojo darbo (Sovietų Sąjungos Konstitucijos 9 str.). Tuo tarpu Lietuvos TS Res-

publikoje, kurioje kolchozai dar nebuvo įkurti ir kur beveik 100% žemės ūkio (išskyrus sovchozus ir miškus) dar buvo individualinių ūkininkų žinioje, o šio ūkio ploto norma buvo laikinai nustatyta 30 ha (30-ties ha ūky, išskyrus retas labai stambių šeimų išimtis, be samdomojo darbo vesti ūkio negalima) ir kur tuo tarpu buvo nacionalizuota tiktai stambesnioji pramonė ir prekyba,— į privatinio ūkio sektorių, gyvuojantį greta socialistinio, įeidavo („yra leidžiamas", kaip kad LTSR Konstitucijos 8 str. išsitarta) „privatinis pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkis, smulkios privatinės pramoninės ir prekybinės įmonės, įstatymo nustatytose ribose"; jokio rezervo dėl asmens darbo ir dėl nesinaudojimo samdomuoju darbu čia nėra. Žinoma, kad ir tas leidimas būtų galėjęs būti atšauktas ir „įstatymo nustatytos ribos" galėjo būti keičiamos ir, be abejo, būtų keičiamos socialistinio sektoriaus naudai. Šis Konstitucijos nuostatas, aišku, neturėjo galvoje sulaikyti kolektyvizacijos procesą Lietuvoje; jis buvo įrašytas tiktai todėl, kad nebuvo galima Konstitucijoje prašokti tos stadijos, kurioje šis procesas buvo Konstitucijos išleidimo metu. Tai buvo laikinojo pobūdžio nuolaida, kuri anksčiau ar vėliau būtų turėjusi išnykti sovietizacijos procesui Lietuvoje pavijus kitas sąjungines respublikas. Kad tai buvo laikinas konstitucinis reiškinys — matyti tiek iš rezervo „įstatymo numatytose ribose", kurios, žinoma, gali laisvai būti siaurinamos ir nekeičiant Konstitucijos, tiek iš to, kad žemė valstiečiams ūkininkams „užtvirtinama jiems naudotis" (taip pat „įstatymo numatytose ribose") tiktai „neribotam laikui" (LTSR Konstitucijos 9 str.), kai tuo tarpu socialistinio ūkio sektoriaus kolchozams Sovietų Sąjungos Konstitucija „užtvirtina" jiems žemę „amžinai" (Sąjungos Konstitucijos 8 str.). Tarp „neribotam laikui" (laikas iš anksto neapribotas, vis dėlto gali būti vėliau bet kada nutrauktas) ir „amžinai" (čia jau nutraukimas yra negalimas, nes amžinumo sąvoka neturi galo) skirtumas yra labai žymus „neriboto laiko" nenaudai... Kolchozų Lietuvos TSR Konstitucija dar visiškai nemini (jų dar Lietuvoje iš viso nebuvo, be to, 1940 m. šios Konstitucijos išleidimo metu kolchozų propaganda Lietuvos ūkininkų

tarpe labai nepopuliari, dar buvo vengiama). Ūkio ir kolektyvizacijos atžvilgiu 1940 m. socialistinėje Tarybų Lietuvoje dar buvo gyvenama toji gadynė, kuri savo laiku — maždaug tarp 1921 ir 1929 m. Sovietuose buvo vadinama „Nep'u" (9).

Štai ir visa, kuo Lietuvos TSR Konstitucija turėjo originalaus ir individualinio, palyginti su kitų sąjunginių respublikų konstitucijomis. Porą neesminių mažmožių ir pereinamojo laikotarpio pažymėjimas ūkio srity. Šiaip visa Konstitucija nurašyta iš įsakytinių „Stalino" Konstitucijos nuostatų ir iš kitų sąjunginių respublikų Kompartijos patentuotų konstitucinių šablonų.

Jos visos smulkmeniškai mes ir nežiūrėsime. Paimsime tiktai tai, kas gali mus pamokyti, kiek „laisvės" ir „suverenumo" suteikia Lietuvai ir jos liaudžiai šis teisiškai-politinis instrumentas, nes kaip tik Lietuvos liaudies laisve ir suverenumu buvo grindžiamas Lietuvos „įsijungimas" į Sovietų sąstatą.

Jei mes žiūrėsime vien tiktai formalinę konstitucinę sovietinių socialistinių respublikų su Sąjungos centru santykių konstrukciją, kaip ji yra užfiksuota Sąjungos Konstitucijos II skyriuje, pavadintame „Valstybės santvarka", ir ypač taip pat pavadintame sąjunginių respublikų konstitucijų II skyriuje, laikinai užmiršdami apie kitų šių konstitucijų dalių nuostatus ir apie veikliąją nerašytą Sovietų konstitucinę tikrenybę, kuri dažnai visiškai anuliuoja šių formalinių nuostatų galią ir jų veikimą pakerta, tai mes iš tikrųjų galėsime gauti įspūdžio, kad šis santykis yra laisvas, būtent konfederacinio pobūdžio, pagrįstas kaip tik visišku Sąjungos narių suverenumu. Ypač ryškūs yra šiuo atžvilgiu trys momentai.

I. Konfederacija arba valstybių sąjunga (Staaten bund) yra toks tarpvalstybinis (dviejų ar kelių valstybių) junginys, kuris yra pagrįstas šį junginį sudarančių valstybių sutartimi. Tai yra ne ponaujantis, ne superordinuotas susijungusioms valstybėms, bet, taip sakant, tarnybinis jųjų junginys tam tikriems jųjų tikslams siekti skiriamas, subordinuotas jųjų susitarimui ir veikiąs šio susitarimo ribose. Tarp kita ko, konfederacija tuo ir skiriasi nuo federacijos arba jungtinės valstybės (Bundesstaat),

kad išvestinis konfederacijos centras pats valstybės nesudaro, kai tuo tarpu federacijoje junginys sudaro valstybę, subordinuojančią junginio narius ir imperatyviškai juos veikiančią.

Skaitydami Lietuvos TSR Konstitucijos 13 str. tekstą, mes sužinome, kad Lietuvos atsidūrimas Sovietų Sąjungoje teisiškai esąs visiškai ne taip įvykęs, kaip mums rodo mūsų išžiūrėti faktai. Mes matėme, kad Lietuvos „Liaudies seimas" buvo nutaręs įvesti Lietuvą į Sovietų Sąjungą, kaip tam tikrą esamą valstybę, ir prašyti šią valstybę priimti Lietuvą į jos sąstatą, ir tada šios valstybės, Sovietų Sąjungos, vyriausiasis valdžios organas — Aukščiausioji Taryba nutarė Lietuvą į savo sąstatą, kaip Sąjungos narį, priimti. Tokia buvo įsijungimo inscenizacijos tikrenybė. Tuo tarpu, einant Lietuvos TSR Konstitucijos 13 str., Lietuva nesanti įsijungusi į esamą valstybę — Sovietų Sąjungą, bet tam tikriems bendriems pastoviems tikslams siekti esanti „susijungusi" su 15-ka paskiromis Tarybų socialistinėmis respublikomis (jos visos čia Konstitucijoje išvardytos) į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą. Kitaip sakant, Lietuvai įsiterpiant į Sovietus, ji sutikusi ne vieningą valstybinę Sąjungą, bet penkiolika atskirų sovietinių socialistinių respublikų, penkiolika suvereninių valstybinių partnerių, su kuriais susijungimo arba sąjungos sutartimi įsteigusi Sovietų Sąjungą. Tatai reiškia, kad šios penkiolika respublikų, Sovietų Sąjungos narių (Rusija, Ukraina, Gudija, Gruzija ir t. t.), nebuvusios sutirpusios vieningoje jungtinėje valstybėje — federacijoje, bet gyvenusios suvereniškai, kaip atskiri valstybiniai vienetai, galį su nauju partneriu naują Sąjungos sutartį steigti. Sąjunga esanti išvestinė iš savo narių sutarties ir liekanti tokia. Ne ji priimanti naujus narius į savo sąstatą, tiktai nauja sąjungos sutartis tarp visų sąjungos steigėjų pajėgsianti Sovietų Sąjungą atgaivinti, atsiradus naujam pretendentui į susijungimą. Tad Sąjungos nariai nesą įterpti į Sąjungą ir nėra jos valstybingume paskendę; jie esą gyvi ir išlaiką savo valstybingumą, kuris reiškiasi šia Sąjungos novacija, Sąjungos sąstatui besikeičiant. Pastovūs ir tvirti, kaip nuolatinės valstybės, esą Sąjungos nariai, o ne pati Sąjunga, kuri tiktai

sudaromos sutarties ribose gyvuojanti, išnykdama ir vėl iš naujo reikalui esant respublikų steigiama. Konstrukcija aiškiai palinkusi į konfederaciją. Tiesa, konstrukcija grynai formalinė, neatitinkanti faktų tikrenybės, bet užfiksuota sąjunginių respublikų konstitucijų aktuose.

Aišku, ši formalinė neveikli ir negyva respublikų konstitucijų raidės teisė yra paneigta teisinių Lietuvos į Sovietų Sąjungą įjungimo faktų, kurie patys savo ruožtu buvo inscenizuoti ir klastingai maskavo tikriausią tikrenybę — Lietuvos aneksiją karinių pajėgų spaudimo metodu. Tie inscenizacijos faktai — tai nebuvo joks Lietuvos susitarimas su paskiromis respublikomis, bet „prašymas", nukreiptas kaip tik į Sovietų Sąjungą, ir Sąjungos centro organo — Aukščiausiosios Tarybos — nutarimas „priimti" Lietuvą į savo sąstatą, kas ir buvo atlikta ne sutarties aktu, bet Sąjungos **įstatymu**, Aukščiausiosios Tarybos išleistu.

O kad tasai quasi konfederacinis Sovietų Sąjungos pobūdis, kurio mes čia tuo tarpu vieną momentą palietėme (mes nurodysime dar daugiau), nėra tikras — tą mes ir iš pačios Konstitucijos kitų straipsnių konstatuoti galime. Jeigu Sovietų Sąjunga per savo centro valdžios organus nustato savo centrinę konstituciją, kuri nėra narių sutartimi nustatoma ir kuria yra subordinuojamos visos narių konstitucijos (Sąjungos Konstitucijos 16 ir 146 str.), tai tatai reiškia, kad Sąjunga netelpanti narių sutarties rėmuose, net yra kaip tik viešpataujanti valstybė, kurios imperiume yra visos į Sąjungą įeinančios „respublikos", kaip kad reikalauja federacijos, o ne konfederacijos principas. O jeigu Sąjungos įstatymas be jokių sąlygų ir rezervų nugali bet kurį respublikos įstatymą, net jeigu tasai Sąjungos įstatymas būtų nekonstitucingas ir įsiveržtų į respublikoms rezervuotą veikimo sritį, o jam priešingas ir jo nuslopinamas respublikos įstatymas būtų visiškai konstitucingas ir išleistas respublikos organų kompetencijos ribose (garsusis principas: „Reichsrecht bricht Landrecht"; Sąjungos Konstitucijos 20 str.), tai čia jau nėra nei konfederacijos, nei federacijos organų, bet aiškus Sąjungos **unitarizmo** reiškinys.

Pagaliau ir toji respublikinių konstitucijų quasi (taria-

mai) konfederacinė visų respublikų sutarties tezė, neva iš naujo steigianti jų Sąjungą kiekvienam nariui „susijungiant" su visais kitais, apie kurią mes čia kalbėjome, yra kategoringai griaunama ne tiktai teisinių faktų, bet ir aiškaus Sąjungos Konstitucijos 14 str. „c" punkto nuostato, kuris kaip tik sako, kad naujų Sąjungos narių priėmimas į Sąjungą įeina į Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos kompetenciją, vadinasi — tatai vyksta ne sąjungos sutartimi tarp visų respublikų, bet Sąjungos įstatymu, leidžiamu jos centro organo.

Ir iš viso sovietinėse konstitucijose mes daug randame tokių pavyzdžių, kad vieni konstituciniai nuostatai griauna tai, ką kiti nuostatai teigia; taip pat randame daug negyvų nuostatų, kurie formališkai teigia tai, kas yra priešinga nuolatinei konstitucinei praktikai. Štai ryškūs pavyzdžiai: Konstitucija įstatymų leidimą ir, žinoma, juo labiau Konstitucijos leidimą paveda išimtinai Aukščiausiajai Tarybai — jai vienai; joks kitas organas to daryti negali; Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas leidžia tiktai vadinamuosius „įsakus" („ukazy"), kurie negali nei Konstitucijos, nei įstatymų keisti, ir, žinoma, „negali jų nuostatams prieštarauti", nes Prezidiumas savo įsakais tegali tik aiškinti ar interpretuoti įstatymus (Sąjungos Konstitucijos 32 str., 49 str. „b" punktas ir 146 str.); Sąjungos Konstitucijos pagrindinių piliečių teisių skyriuje (X skyrius) tarp garsiųjų teisių, kuriomis taip didžiuojasi komunistai, laikydami šias teises nepaprastomis Stalino Konstitucijos dovanomis piliečiams, neturinčiomis nieko lygaus buržuazinėse valstybėse, yra „teisė į poilsį" ir „teisė į mokslą" (šios Konstitucijos 119 ir 121 str.); prie teisės į poilsį, tarp kita ko, Konstitucijoje buvo įrašyta „darbo dienos sutrumpinimas didžiajai („podavliajuščeje bolšinstvo") darbininkų daugumai iki 7 valandų", o prie teisės į mokslą buvo įrašyta „mokslo, imant ir aukštojo mokslo, nemokamumas"; ir štai Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakais, negalinčiais nei Konstitucijos, nei įstatymo nuostatų keisti, buvo įvesta 8 darbo valandų diena ir mokestis už mokslą aukštosiose mokyklose, nors ir viena, ir kita keitė aiškius Konstitucijos nuostatus; ir šie Prezidiumo įsakai tuojau buvo vykdomi; tiesa, vėliau jie buvo rati-

fikuoti Aukščiausiosios Tarybos, tačiau lieka faktas, kad Konstitucijos nuostatai buvo keičiami Prezidiumo įsakais; tas pats nuolat buvo daroma su liaudies komisariatais, kurie būdavo Prezidiumo čia steigiami, čia skaldomi, nors jųjų sąrašas tiksliai užfiksuotas Konstitucijoje. Žodžiu, ne tiktai kartais vieni Konstitucijos nuostatai yra priešingi kitiems, bet ir su šiais nuostatais elgiamasi taip, kaip atrodo patogiau; jie nėra tiksliai gerbiami ir saugomi.

Kuriems gi galams tokie quasi konfederaciniai respublikinių konstitucijų pareiškimai dėl jų santykio su Sąjunga konstrukcijos, kaip kad šisai susitarimas su visomis 15 paskiromis respublikomis, jei iš tikrųjų kas kita ir vykdoma, ir inscenizuojama, ir Sąjungos Konstitucijoje pareiškiama. Žinoma, propagandos tikslams, laisvos santykio konstrukcijos citavimui. Ne visi gi turi laiko įsileisti į studijas ir analizę, pagaliau užsieny tiems, kurie norima suvilioti ir kurie sovietinės tikrenybės nežino ir net medžiagos jai pažinti neturi, konstituciniai tekstai ir citatos daro įspūdžio ir pro veritate habetur.

II. Dar, be abejo, ryškesnis yra antras konstitucinis quasi konfederacinės Sovietų Sąjungos konstrukcijos nuostatas. Jisai liečia Sąjungos kompetenciją. Federacijai ir konfederacijai bendra yra tai, kad abiejose kompetencijos suskirstymas tarp centro ir narių yra būtent toks, kad centro kompetencija yra vadinama **atributyvine**, vadinasi — **tiksliai nustatyta**, susidedanti iš tam tikrų reikalų, nurodytų pačiame konstituciniame centro akte, tuo pačiu kategoringa ir apibrėžta, kai tuo tarpu narių kompetencija yra bendroji, į kurią savaime įeina visa tai, kas lieka, kitaip sakant,— kas nėra išskirta į atributyvinę centro kompetenciją. Tad narių kompetencija nėra reikalinga jos tvarkomų reikalų išvardinimo kuriame nors akte. Jeigu koks reikalas neįeina į atributyvinę centro kompetenciją, tai jau tuo pačiu jisai yra likęs bendroje narių kompetencijoje. Tai yra padarinys to, kad tiek federacijoje, tiek konfederacijoje elementarinis, pirminis viešosios galios šaltinis yra nariuose, iš kurių centras yra išaugęs. Todėl narių kompetencija yra elementarinė.

Šiuo tiek federacija, tiek konfederacija labai ryškiai

skiriasi nuo decentralizuotos unitarinės valstybės, kurioje galios šaltinis visuomet yra centre. Decentralizuoti unitarinės valstybės daliniai — savivaldybiniai ar autonominiai vienetai jos sąstate — yra išvestiniai, jie teturi tik tiek galios ir kompetencijos, kiek jiems jos centro yra pavesta; tai yra dirbtiniai indai, kurie savaime yra tušti ir kuriuose tiktai tiek yra turinio, kiek jo į juos iš centro perkelta ir įdėta. Todėl čia šių dalinių kompetencija yra atributyvinė, suteikta ar deleguota, bendroji gi yra centro kompetencija. Nes kas nėra deleguota, išskirta, decentralizuota, tas savaime lieka centrui. Žinoma, konkrečiai gali būti taip, kad deleguotos atributyvinės kompetencijos turinys gali būti net turtingesnis, negu lieką̨s bendrosios kompetencijos turinys, ir tokiu būdu atributyvinė centro kompetencija federacijoje ar konfederacijoje gali būti žymiai platesnė negu bendroji narių kompetencija, kurioje labai nedaug liko, ir tas pats vice versa (atvirkščiai, priešingai) galėtų atsitikti ir decentralizuotoje unitarinėje valstybėje. Tačiau kompetencijos suskirstymo principo tatai nekeičia.

Sovietų Sąjungoje šiuo atžvilgiu veikia federacijos ir konfederacijos principas. Tatai yra aiškiai pareikšta tiek pačios Sąjungos, tiek sąjunginių respublikų konstitucijose (Sąjungos Konstitucijos 14 ir 15 str., Lietuvos TSR Konstitucijos 12 str. 2 ir 3 abzacai): į Sąjungos kompetenciją įeina tai, kas Konstitucijoje nurodoma (atributyvinė kompetencija), o už ribų to, kas nurodyta, viskas paliekama respublikų kompetencijai (bendroji kompetencija).

Nors tatai federacijai ir konferencijai yra bendra, tame yra tarp jų vienas labai žymus ir esminis skirtumas. Būtent atributyvinė konfederacijos centro kompetencija yra jam pačių narių deleguota. Tai yra kaip tik tas pats tiktai vice versa, kas yra decentralizuotoje unitarinėje valstybėje: pastarosios centras deleguoja decentralizuotiems daliniams jų kompetenciją ir jai vykdyti galią, konfederacijoje tatai paveda centrui junginio nariai. Tai yra išvestinio centro tarnyba nariams. Federacijoje yra kitaip. Čia centras jau emancipavęsis nuo narių, jisai pajėgė juos subordinuoti ir virto ponaujančiu centru, veikiančiu narius imperiumu, valstybės valdžios

principu. Jis virto nariams sui generis parazitu. Tad čia iš bendrosios narių kompetencijos, iš jų elementarinio galios šaltinio, jisai pats pasiima tiek kompetencijos ir viešosios galios, kiek jisai pats nori, kiek jam pačiam tatai atrodo gera. Federacijos centro, virtusio jungtinės valstybės centru, kompetencija nepareina nuo narių; ji nėra jųjų dispozicijoje. Ji tebėra atributyvinė, bet nebėra deleguota ar pavesta, ji yra pagrobta iš bendrosios narių kompetencijos. Skirtumas labai ryškus ir reikšmingas. Konfederacijoje, kuri yra laisvas kelių valstybių junginys, kompetencijos tarp centro ir narių suskirstymo šeimininkai yra jos nariai, kurie tebėra suvereniniai. Federacijoje šio suskirstymo šeimininkas yra pats centras, kuris čia nariams yra valstybinis viešpataująs centras. Federacija tai atlieka federalinės konstitucijos nuostatais; šioje konstitucijoje, kurią ji pati per savo centro valdžios organus nustato, ji savo kompetenciją užfiksuoja, šioji gi konstitucija su visais savo nuostatais yra nariams privaloma ir apréžia jųjų galią.

Kaip gi tatai yra Sovietų Sąjungoje? Ar konstrukcija čia šiuo atžvilgiu yra federacinė ar konfederacinė, ar ji yra valstybinė, į kurią yra įterptos „respublikos" kaip valstybės daliniai, ar laisva, kaip tarnybinis šių suvereninių respublikų junginys? Ar Sąjungos kompetencija jai yra respublikų pavesta, ar jos pačios imperatyviškai pasirinkta? Kaip tatai dažnai būna sovietinėje teisėje — į šį klausimą galima atsakyti ir „taip", ir „ne". Ir vienas, ir kitas atsakymas, nors jie diametrališkai priešingi, galima pagrįsti tam tikru, rodos,— aiškiu, konstituciniu tekstu. Tačiau kadangi dviejų priešingų atsakymų į vieną klausimą teisės srity būti negali, tai aiškaus sprendimo nėra.

Jei mes pažiūrėsime į Sąjungos Konstituciją, tai mes pamatysime, kad 14 str. ji pati numato, kokia yra jos, Sąjungos (jos vyriausiųjų valdžios organų ir jos valstybinio valdymo organų asmeny), kompetencija. Iš to tenka spręsti, kad Sąjunga pati šią kompetenciją sau parašiusi, nes ši Konstitucija yra jos pačios išleista, o ne narių jai suteikta. Šią išvadą juo labiau patvirtina šios Konstitucijos 15 str., kad tiktai už šio, 14 str. tiksliai išdėstytos Sąjungos kompetencijos ribų reiškiasi ir veikia respublikų „su-

verenumas". Vadinasi, šis „suverenumas" neapima Sąjungos kompetencijos, tad ši kompetencija nesanti Sąjungai respublikų deleguota. Rodos, išvada būtų aiški: kompetencijos suskirstymo konstrukcija esanti federacinio, o ne konfederacinio pobūdžio.

Tačiau, jei mes dar pažiūrėsime į sąjunginių respublikų konstitucijas, tai mūsų išvada bus visiškai kitokia. Iš tikrųjų Lietuvos TSR Konstitucija (jos 13 str. 2 abzacas) aiškiausiai ir kategoriškai sako, kad tai būtent Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika (taip pat kiekviena kita sąjunginė respublika, einant šios respublikos konstitucija) „užtikrina", vadinasi — paveda, sutinka perleisti Sąjungai tą jos atributyvinę kompetenciją. O tatai reiškia, kad kompetencijos suskirstymo konstrukcija yra perdėm konfederacinė ir kad Sąjunga savo kompetenciją gavo iš respublikų, o ne pati ją pasiėmė. Ir jeigu taip būtų, tai iš tikrųjų junginys būtų buvęs laisvas.

Tad kaip gi yra iš tikrųjų? Žinoma, tai, kas pasakyta Lietuvos TSR Konstitucijoje, yra propagandai, respublikų laisvės efektui. Nežiūrint to pareiškimo, Lietuvos TSR Konstitucijoje faktas liekas tas, kad Sąjungos kompetencija vis dėlto yra suformuluota Sąjungos Konstitucijoje ir kad ši Konstitucija yra imperatyvinė visoms respublikoms: griežtai superordinuota visoms respublikų konstitucijoms (Sąjungos Konstitucijos 15, 16 ir 20 str.). Respublikų laisvės efektas gali likti. Teisinės išvados bus daromos ne iš jo, o jisai galima cituoti ir rodyti, kaip tikras laisvo respublikų santykio su Sąjunga pavyzdys. O pagaliau, kaip dar pamatysime, visa tai Sovietų Sąjungoje iš viso yra nesvarbu, nes visa tai, ką sako viena ir kita konstitucija ir ką gali daryti Sąjunga, o ką gali daryti sąjunginė respublika,— tai tebėra tiktai scholastinė teisinė spekuliacija, bet ne veikli teisinė tikrenybė: būtent todėl, kad visa tiek Sąjungos, tiek respublikų organais daro ne tie įvairūs organai, bet vienas vienintelis veikėjas — Kompartija. Tad ką kas daro arba turi teisės daryti einant konstitucinėmis kompetencijos suskirstymo kategorijomis, tatai esminės reikšmės neturi. Kai veikėjas yra vienas, tai visas suskirstytas kompetencijas jisai vienas ir naudoja. Todėl dėl kompetencijos suskirstymo neaiškumų konfliktų

niekuomet nekils. Tatai paveikia iš vis nerūpestingą Konstitucijos nuostatų traktavimą. Rūpi efektai, propagandiniai įspūdžiai ir manevrai, bet ne realus konstitucinių instrumentų tinkamumas valstybės veiklai tvarkyti.

III. Pagaliau visų ryškiausias, karališkai laisvas yra trečias konfederacinis momentas konstitucinėje Sovietų Sąjungos konstrukcijoje. Tai garsioji kiekvienos sąjunginės respublikos „**teisė laisvai išeiti** iš Sovietų Sąjungos". Ši teisė yra užfiksuota tiek pačios Sąjungos Konstitucijoje (17 str.), tiek sąjunginių respublikų konstitucijose (Lietuvos TSR Konstitucijos 15 str.).

Jeigu mes sakome, kad federacija (jungtinė valstybė) tuo iš esmės ypač skiriasi nuo konfederacijos (valstybių sąjungos, kaip laisvo kelių suvereninių valstybių junginio), kad federacijoje centras virto ponaujančiu nariams, valstybiniu jų centru, subordinavusiu juos kaip savo dalinius, tai ši narių teisė laisvai, vienašališku savo teisinės valios aktu nutraukti junginio ryšį iš išeiti iš Sąjungos, be abejo, yra ryškiausia konfederacijos ir sąjunginių respublikų suverenumo žymė. Net jeigu nebūtų buvę jokių kitų laisvo santykio konstrukcijos požymių, jeigu šiaip būtų konstrukcijoje visiškas narių subordinavimas centrui, tai vis dėlto ir tada užtektų tos vienos respublikų teisės tam, kad būtų galima apibūdinti ši konstitucija kaip būtent konfederacinė, nes tatai reikštų, kad vis dėlto centro ponavimas nėra išlaikytas iki galo, nėra užbaigtas; jis tebėra tiktai tol, kol pati sąjunginė respublika sutinka ir nori pasiduoti subordinacijai, galėdama ją nutraukti ir sau grąžinti laisvę.

Dar ryškesnis tampa šis momentas, kai mes analizuojame jo suformulavimą, būtent sąjunginės respublikos konstitucijoje. Jei šiuo atžvilgiu mes lyginame atitinkamą Sąjungos Konstitucijos teksto redakciją su sąjunginės respublikos teksto redakcija, tai mes pastebime būdingą skirtumą, kuris šiaip profanui gali atrodyti esąs tiktai formos skirtumas, tačiau iš tikrųjų yra esminis didelis teisinės reikšmės skirtumas. Būtent Sąjungos Konstitucijoje (17 str.) pasakyta, kad ši teisė laisvai išeiti iš Sąjungos „**paliekama**" sąjunginei respublikai (kiekvienai). Tuo tarpu sąjunginės respublikos konstitucijos tatai suredaguota

kitaip; čia pasakyta (cituoju iš Lietuvos TSR Konstitucijos 15 str.), kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika „**pasilieka sau** teisę laisvai išeiti" iš Sąjungos. Tad ši teisė ne jai kieno kito „paliekama", bet **ji pati sau** šią teisę rezervuoja, palieka, jos susivienijimu su kitomis respublikomis sukurtos Sąjungos dispozicijai nepaveda. Tatai iš esmės kas kita. Iš Sąjungos Konstitucijos teksto reikėtų padaryti išvadą, kad tai Sovietų Sąjunga paliko Lietuvai, kaip ir kitoms respublikoms, šią teisę; tai būtų šios teisės sui generis suteikimas. Paliko, suteikė savo, vadinasi — Sąjungos Konstitucijos titulu. O kadangi šią savo Konstituciją Sąjunga pati gali keisti, neatsiklausdama kiekvienos respublikos sutikimo, ir kadangi ši jos Konstitucija, tad ir kiekvienas jos pakeitimas, yra sąjunginėms respublikoms privalomas, tai užtektų, kad, pakeisdama Konstitucijos nuostatus, Sąjunga išbrauktų dabartinį jos 17 str., kad tuo pačiu ir iš šios teisės nieko neliktų. Pakeisti gi bet kurį savo Konstitucijos nuostatą Sąjunga gali labai lengvai: užtenka, kad Sąjungos Aukščiausioji Taryba tai nutartų 2/3 balsų dauguma (Sąjungos Konstitucijos 119 str.); o kadangi dėl tam tikrų sovietinės santvarkos esminių ypatybių, kurias mes dar paliesime, iš tikrųjų bet kuris Aukščiausiosios Tarybos nutarimas visuomet priimamas visais balsais be absoliučiai jokios opozicijos (opozicijos ten nėrá ir dėl tam tikrų priežasčių būti negali), tai užtenka, kad valdančioji Kompartija panorėtų — ir jau Sąjungos Konstitucijos 17 str. būtų išbrauktas, o tuo pačiu ir ši respublikų teisė išnyktų. Kvalifikuotos 2/3 daugumos reikalavimas čia jokio apsunkinimo nesudaro — tai yra gryna fikcija: negyvas nuostatas šioje santvarkoje. Tad ši teisė būtų visiškoje Sąjungos dispozicijoje.

Visiškai kitaip tatai atrodo Lietuvos TSR Konstitucijos 15 str. redakcijos mintimi. Čia konstrukcija yra šitokia: einant 13 str., Lietuva susitaria su kitomis respublikomis susivienyti Sovietų Sąjungai sudaryti, užtikrina šiai steigiamajai Sąjungai tam tikrą atributyvinę jos kompetenciją ir tai darydama drauge 15 str. rezervuoja sau teisę laisvai iš Sąjungos išeiti, vadinasi — nutraukti šį susivienijimą su kitomis tarybų socialistinėmis respublikomis. Čia jau ji pati yra savo likimo ir valios šeimininkė. Šitokia bent

būtų teksto redakcijos mintis teisinės logikos šviesoje. Tai būtų ryški ir griežta konfederacijos, laisvo junginio, konstrukcija.

Tačiau, kaip viskas sovietinėje konstitucinėje teisėje, teisinė formalinės konstitucijos logika savo ruožtu, o teisinė tikrenybė savo ruožtu. Ši tikrenybė taip pat turi savo logiką, kuri anąją griauna, o kadangi veikli yra teisinė tikrenybė — tai iš anosios logikos iš tikrųjų nieko nelieka. Jau pats tasai mūsų ne pirmą kartą pastebėtas prieštaravimas tarp atitinkamų nuostatų formalinės konstrukcijos Sąjungos Konstitucijoje ir jųjų konstrukcijos sąjunginių respublikų konstitucijose yra labai būdingas sovietinei konstitucinei teisei ir pakertąs bet kurį sąjunginių respublikų padėties tikrumą, pagrįstą jųjų konstitucijomis. Ką jos teigia, tą Sąjungos Konstitucija paneigia ir sugriauna, o viešpataujanti, tad nugalinti konfliktui pasireiškus, yra kaip tik ji, Sąjungos Konstitucija.

Tačiau veiklioji konstitucinė sovietinė tikrenybė nugali ir sąjunginių respublikų konstitucijų, ir pačios Sąjungos Konstitucijos („Stalino Konstitucijos") formalines konstrukcijas. Ji jas iš viso sterilizuoja. Kokia gi yra ši teisinė tikrenybė, kuo jinai remiasi, kurie yra jos titulai, kaip ji pajėgia veikti ir slopinti paties Stalino Konstitucijos nuostatus? Tatai mums kaip tik ir lieka išžiūrėti ir į šiuos klausimus atsakyti. Tuo mano darbas bus ir baigtas.

Tie elementai, kurie veikia kaip tam tikrų, kartais gražių, šios Konstitucijos nuostatų slopinimo veiksniai, kaip tikri šios konstitucinės konstrukcijos sterilizatoriai, yra ne tiktai už šios Konstitucijos ribų, bet turi daigus toje pačioje Konstitucijoje, kurioje jie yra pasislėpę ir yra jos kenkėjai ir parazitai, iškreipią visą jos funkcionavimą. Tačiau šie kenkėjai yra ten, be abejo, ne per neapsižiūrėjimą, bet sąmoningai ir tyčia įdėti ir rūpestingai saugojami bei kultivuojami, nes kaip tik jie sprendžia komunistinį šios valstybės racionalizavimą ir sulaiko eventualius nukrypimus, kurie būtų galėję pasireikšti, jeigu šitaip šios Konstitucijos nuostatai nebūtų jų paraližuojami. Paieškoję mes šiuos konstitucinės Sovietų tikrenybės daigus rasime. Tatai nėra sunku. Jųjų šaknys Sąjungos Konstitucijos 126 ir 141 str. (Lietuvos TSR Konstitucijos 98 ir 113 str.).

Da ist der Hund begraben!* Tai yra tie du konstituciniai nuostatai, kurie teisiškai pagrindžia Kompartijos diktatūrą, įsteigtą ir veikiančią Sovietuose ir sterilizuojančią visą formalinę konstitucinę konstrukciją. Mes prie jų tuoj prieisime.

Visa sovietinė valdžios organų sistema remiasi masiniais rinkimais. Nėra Sovietuose politinės galios organų — nuo Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos iki žemiausiojo vietos vieneto organo,— kurie betarpiškai ar tarpiškai nebūtų kylą iš šių rinkimų. Rinkimais yra sudaromas visų aukščiausiųjų tarybų sąstatas tiek Sąjungoje, tiek sąjunginėse ir autonominėse respublikose, kraštuose, srityse, apygardose, apskrityse, miestuose, rajonuose, miesteliuose, apylinkėse, kaimuose; o visi kiti organai — Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir Liaudies Komisarų Taryba Sąjungoje ir respublikose, vykdomieji komitetai ir skyriai kituose žemesniuose vienetuose — yra išvestiniai iš atitinkamų tarybų, tad betarpiškai taip pat iš rinkimų yra kilę; pagaliau anųjų yra skiriami valdininkai bei įvairių įstaigų personalas. Vadinasi, rinkimais remiasi visa valdžios organizacija, visa jos organų schema.

Koks gi yra šių sudarančių labai svarbų sovietinės valdžios sudarymo veiksnį rinkimų mechanizmas? Jis turi šiokio tokio panašumo į mūsų jau išžiūrėtą 1940 m. Liaudies seimo rinkimų įstatymą Lietuvoje. Tačiau ne visiškai tas pats. Iš viso iki 1936 m. vadinamosios „Stalino Konstitucijos" politiniai rinkimai Sovietuose buvo: a) nevisuotiniai (balsavimo teisė buvo pavesta tiktai privilegijuotiems socialiniams sluoksniams, iš jos buvo išskirtos įvairios kategorijos piliečių dėl savo socialinės kilmės, dėl klasinių sumetimų, kaip naudojimas svetimo samdomojo darbo pelnui gauti, dėl praeities veiklos, kartais dėl profesijos, kaip kad dvasininkai, ir pan.; be to, ir privilegijuotų socialinių sluoksnių tiek individai, tiek ištisos grupės galėjo prarasti balsavimo teisę, kuri galėjo būti iš jų atimta, jeigu tam tikrų valdžios organų būtų konstatuota, kad jie šia teise naudojasi prieš klasinį proletariato interesą); b) nelygūs, nes atstovavimo normos buvo

---

* Štai kur šuo pakastas! (*vok.*)

palankesnės darbininkams ir iš viso miestų rinkikams negu valstiečiams ir kaimų rinkikams, tad vienų ar kitų balsų pajėgumas nebuvo tolygus; c) tarpiški, nes tiktai žemiausios — kaimų ir miestų tarybos — buvo renkamos betarpiškai pačių rinkikų, o kituose vienetuose veikė ne tarybos, bet tarybų suvažiavimai, į kuriuos atstovus siuntė tarybos ir žemesnieji suvažiavimai, ir tokiu būdu iki Sąjungos Sovietų suvažiavimo buvo visa eilė tarpinių laipsnių tarp piliečių rinkikų ir atstovų; d) atviri, pavyzdžiui, rankų pakėlimu ar kitaip, tad balsavimas galėjo būti visų kontroliuojamas; e) ne izoliuotai individualiniai, kada kiekvienas rinkikas ateina ir paduoda balsą, bet per organizuotus rinkikų susirinkimus.

Aišku, kad šitokia viešųjų politinių rinkimų tvarka užtikrindavo laimėjimą valdantiesiems komunistų veiksniams ir tvirtai rėmė Kompartijos diktatūrą. Šitaip buvo iki „Stalino Konstitucijos", kuri 1936 m. pasuko į „demokratiją" ir paskelbė „demokratiškiausią" visuotinį, lygų, tiesioginį ir slaptą balsavimą, pakeitus ir balsavimą susirinkimuose individualiniu izoliuotu balsavimu. Iš tikrųjų balsavimas — demokratiškiausias. Net ir vienintelis amžiaus cenzas labai žemas — 18 metų amžiaus. Žinoma, ir vyrai, ir moterys, be socialinės kilmės, profesijos etc. skirtumo.

Tačiau šitaip demokratizavus rinkimus, galėtų kilti Kompartijos viešpatavimui pavojus. Slaptame balsavime galėtų slėptis visokie netikėtumai. Slaptai balsuodami, piliečiai būtų galėję išrinkti ir ne komunistus ir jiems nepritariančius atstovus. Vienose tarybose galėtų būti išrinkti daugumoje komunistai bei jiems artimi atstovai, kitose — jųjų priešai. O net jeigu komunistai ir būtų laimėję daugumą, tai vis dėlto būtų atsiradusi ir opozicija tarybose. Tatai negalėjo būti pageidaujama Stalinui ir Kompartijai ir, be abejo, į jų sumanymus neįėjo, nes griežtai racionalizuotoje komunistinėje („proletarinės revoliucijos") valstybėje viskas be jokios opozicijos, be jokių svyravimų ir nukrypimų turėjo būti Kompartijos rankose. Tiesa, Sovietų valstybėje komunistai turėjo galingas ir tikslias priemones bet kuriam opoziciniam sąjūdžiui ar nukrypimui likviduoti, ir iš tikrųjų tokius reiški-

nius griežtai be pasigailėjimo likvidavo. Jie gal būtų pajėgę ir tarybose pasireiškiančią opoziciją likviduoti. Tačiau tatai vis dėlto būtų netvarka; būtų pasilikęs įspūdis, kad šalyje, liaudy opozicijos daigai esą gyvi; tatai kenktų komunistinei propagandai ir sovietinei legendai; geriau būtų buvę, kad opozicija iš viso ir pasireikšti negalėtų; juo labiau kad visuotinio balsavimo autoritetas didintų šios pasireiškiančios opozicijos orumą.

Ir šita teisinė priemonė visuotinio slapto balsavimo opoziciniams atsitiktinumams pašalinti buvo surasta ir tvirtai „Stalino Konstitucijoje" užfiksuota.

Rinkiminis procesas tapo griežtai suskirstytas dviem stadijomis: a) rinkiminė iniciatyva — kandidatų siūlymas ir b) pats balsavimas pasiūlytiems kandidatams išrinkti. Pats rinkiminis balsavimas — demokratiškiausias be jokių rezervų: visuotinis, lygus, tiesioginis, slaptas. Tačiau balsuojama tiktai už pasiūlytus kandidatus. Užtai kandidatų siūlymas monopolizuojamas naudai „visuomeninių darbo žmonių organizacijų ir draugijų, komunistinės partijos organizacijų, profesinių sąjungų, kooperatyvų, jaunimo organizacijų ir kultūrinių draugijų" (Stalino Konstitucijos 141 str.; tas pats Lietuvos TSR Konstitucijos 113 str.). Tiktai šitos organizacijos gali siūlyti kandidatus ir tiktai už jų pasiūlytuosius piliečiai rinkikai gali balsuoti.

Pirmuoju žvilgsniu gali atrodyti, kad čia nesą nieko ypatingo ir kad tai Kompartijai jokios rinkiminės prerogatyvos nesudarą; „komunistinės partinės organizacijos" čia paminėtos tarp daugelio įvairių kitų, kurios gali nebūti partinės. Tačiau šio nuostato reikšmė aiškėja tos pačios Konstitucijos 126 str. šviesoje (tas pats Lietuvos TSR Konstitucijos 98 str.). Būtent štai kaip šis straipsnis (126 str.) sutvarko teisinius piliečių visuomeninio organizavimosi galimumus. Bet kurios visuomeninės organizacijos gali būti Sovietų piliečių laisvai steigiamos tiktai tiek, kiek jos „atitinka" darbo žmonių interesus ir ugdo liaudies masių organizacinę saviveiklą („samodiejatelnost") ir „politinį aktingumą"; vadinasi, sąjungų ir draugijų steigimo laisvė (šis nuostatas yra „Pagrindinių piliečių teisių" skyriuje) Sovietuose veikia tiktai šio rezervo ribose; jokios organizacijos, kurios šiam rezervui

prieštarautų, steigiamos negali būti ir teisinės egzistencijos bei veiklos neturi. Koks gi yra kriterijus, kuris sprendžia apie tai, ar steigiamoji organizacija atitinka darbo žmonių interesus ir skatina masių politinį aktingumą ir koks čia turima galvoje aktingumas, argi ir antikomunistinis, tad „kontrrevoliucinis"? Jei šis Konstitucijos straipsnis ir neduotų į šį klausimą tiesioginio atsakymo, tai aiškus atsakymas vis dėlto tektų iš visos bendrosios sovietiškai komunistinės koncepcijos: vienintelis teisėtas politinis aktingumas yra tas, kuris yra nukreiptas į proletarinės (komunistinės) revoliucijos tikslus, o šiuos tikslus, kuriems yra tarnybiškai subordinuota pati Sovietų valstybė, nustato ir jų siekimo liniją taip pat nustato tiktai Komunistų partija, tikra ir vienintelė proletarinės (komunistinės) revoliucijos saugotoja ir vykdytoja. Taip pat tiktai Komunistų doktrina ir partija pajėgianti tiksliai konstatuoti darbo žmonių interesus, kurie ne visuomet sutampa su įvairių darbo žmonių grupių pažiūromis ir valia. Tad tiktai viena Konstitucija gali autoritetingai spręsti, kas atitinka arba neatitinka šiuos interesus.

Tačiau ir pats 126 str. tekstas duoda užtenkamai aiškų į šiuos klausimus atsakymą. Organizacijos, kurios šio rezervo ribose gali būti steigiamos, yra įvairios: Konstitucija jų tarpe cituoja „visuomenines organizacijas, profesines sąjungas, kooperatyvinius sambūrius, jaunimo organizacijas, sporto ir gynybos organizacijas, kultūros, technikos ir mokslo draugijas ..." Jos visos gali būti laisvai steigiamos, jeigu tiktai jos atitinka darbo žmonių interesus ir skatina ar ugdo liaudies masių aktingumą. Tačiau išvardinusi visas šias organizacijų kategorijas, Konstitucija prideda dar vieną — tikrąją visuomeninio organizavimosi karalienę: tai yra žinoma „Visos Sąjungos Komunistų (bolševikų) partija"; ją Konstitucija išskiria iš visų kitų visuomeninių organizacijų šiais žodžiais: „... o aktyviausieji ir sąmoningiausieji darbininkų klasės ir kitų darbo žmonių sluoksnių piliečiai jungiasi į Visos Sąjungos Komunistų (bolševikų) partiją..." Vadinasi, čia anasis bendras rezervas (atitinka darbo žmonių interesus ir ugdo liaudies masių politinį aktingumą) yra pasireiškęs tobuliausioje formoje ir tobuliausiame turiny. Aišku, kad šita organi-

zacija (Kompartija) turi būti visų visuomeninių organizacijų ir ne tiktai šių organizacijų, bet ir pačios sovietinės valstybės, skiriamos komunistinės revoliucijos tarnybai ir racionalizuotos šia kryptimi, mokytoja ir vadovė. Ir iš tikrųjų po anų žodžių apie aktingiausių ir sąmoningiausių piliečių jungimąsi į Komunistų partiją pridurìama: „... kuri yra **priešakinis** darbo žmonių būrys jų kovoje **dėl komunistinės santvarkos sustiprinimo bei išplėtimo ir vadovaująs visų darbo žmonių organizacijų, tiek visuomeninių, tiek valstybinių, branduolys**" (mano pabraukta). Priešakinis būrys komunistinei santvarkai stiprinti ir plėsti (revoliucijos ir sovietinės valstybės funkcijos avangardas), bet kuriai visuomenės ir valstybės organizacijai vadovaująs jos branduolys, Kompartijos vadovaująs vaidmuo, josios sociališkai-politinė valdančioji funkcija visuomenėje ir valstybėje, kuri, žinoma, negali būti konkuruojama ir nukonkuruojama, nes tatai būtų priešinga Konstitucijoje patentuojamam jos tobulumui, šiuo yra konstitucionalizuota. Toks yra garsusis Stalino Konstitucijos 126 str. Šių konstitucionalizuojamų tezių šviesoje yra visiškai aišku, kad visos visuomeninės organizacijos tegali būti steigiamos ir tegali veikti tiktai Kompartijos kontrolėje. Tai yra konstitucinė Kompartijos prerogatyva, kuri ir Sovietų tikrenybėje yra labai tiksliai laikoma ir saugoma. Tad tuo pačiu yra aišku, kad ir visuomeninėms organizacijoms pavedamas kandidatų siūlymas politiniams rinkimams (Stalino Konstitucijos 141 str.) vyksta griežtoje Kompartijos priežiūroje. Tai nėra kontrabandinis faktas, tai Sovietuose yra faktas konstitucinis.

Ir kadangi tokiu būdu kandidatų siūlymas į visas tiek Sąjungos, tiek respublikų ir visų žemesnių dalinių tarybas yra Kompartijos tiksliai kontroliuojamas, kas sudaro jos svarbiausią politiškai-konstitucinę prerogatyvą, ir kadangi Kompartija yra vieninga visoje Sovietų Sąjungoje, nes visi tautiniai respublikiški jos daliniai (pavyzdžiui, Lietuvos Komunistų partija) yra subordinuoti centrui ir jo direktyvoms, ir kadangi pagaliau rinkti galima tiktai šiuos pasiūlytus kandidatus, tai ir visuotinis slaptas balsavimas — vis tiek koks bebūtų asmeniškas balsuotojų nusistatymas — negali jokio kito tarybų sąstato išrinkti, ir

visų tarybų sąstatas yra vienalypis, komunistiškai parinktas ir tvirtas, visais klausimais be jokių svyravimų vienodai nusistatęs, būtent taip, kaip bus nusistačiusi partija. Jokio kitokio, opozicinio, elemento tarybose nėra. Todėl ir visi tarybų nutarimai, įstatymai — aktai, iš anksto Kompartijos patikrinami arba paruošiami ar inspiruojami, visuomet yra priimami visais balsais. Konstituciniai balsų daugumos ar, pavyzdžiui, 2/3 daugumos (Konstitucijai pakeisti) reikalavimai šiame valdžios mechanizme neturi jokios reikšmės, nes viskas sprendžiama visuomet visais balsais. Sąstatas taip rūpestingai parinktas, kad netikėtumų ir opozicinių išsišokimų iš viso nebuvo. O jeigu ir atsitiktų, tai yra priemonių tam likviduoti. Tam galėtų patarnauti atstovo imperatyvinis mandatas, leidžiąs jį rinkikams atšaukti. Formališkai atšaukti gali tiktai rinkikai, o ne Kompartija kaip tokia, bet kadangi, kiek man žinoma, nėra įstatymo, kuris nurodytų, kaip tasai atstovo atšaukimas turėtų būti vykdomas, tai, be abejo, tam galėtų būti panaudoti vietiniai komunistų įtakoje veikią mitingai, paruošus dirvą spaudai, kuri tebėra komunistinė, ir vietos taryboms, kaip Kompartijos agentūroms, formališkai atstovaujančioms vietos liaudžiai. Tad iš tikrųjų kiekvienas bet kurios tarybos narys — nuo Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos ir kiekvienas respublikos Aukščiausiosios Tarybos iki žemiausios vietos tarybos — ne tiktai yra iš anksto parinktas ištikimas Kompartijos politikai žmogus, bet ir, be to, savo veikloje nuolat atsakingas faktiškai tajai pačiai Kompartijai ir galįs būti tuojau pašalintas. Vadinasi, visos tarybos yra nuolatinėje Kompartijos dispozicijoje ir sudaro jos agentūrą, per kurią veikia ji — valstybės valdovė. Tiesa, tarybų sąstatas nėra išimtinai komunistiškai-partinis. Rinkimams visuomet yra sudaromas „komunistų ir bepartinių blokas". Tatai daroma tam, kad ir nepartinis elementas, sudarąs vis dėlto visuomenėje daugumą (nes į Kompartiją žmonės yra įleidžiami atsargiai, su didele rūpestinga atranka), jaustųsi neatstumtas nuo valstybės, bet kaip tik realiai dalyvaująs valstybės valdžioje drauge su partiniais komunistais. Tačiau šitas „blokas" veikia Kompartijos priežiūroje ir vadovybėje; į jį įleidžiama tiktai toks nepartinis elementas, kuriuo

komunistai gali tikrai pasitikėti; jokiu būdu neįleidžiamas joks nepartinis opozicinis arba juo labiau antikomunistinis elementas. „Komunistų ir bepartinių blokas" — tai Kompartija su savo satelitais. Ir kandidatai parenkami iš komunistų arba tų pačių satelitų, pasiryžusių laikytis komunistinių direktyvų.

O kadangi dėl aukščiau minėtos Kompartijos prerogatyvos visas visų kandidatų siūlymas koncentruojasi viename centre, vieno veiksnio galioje, tai visuomet kiekvienam mandatui tebėra tiktai vienas kandidatas. Nes jeigu tas veiksnys, nuo kurio vieno tatai pareina (Kompartija), nustatė ir pasiūlė tam tikram mandatui kandidatą, kurį, matyt, laiko tinkamą, tai, žinoma, nėra prasmės, kad jam, be jo, dar siūlytų kitą, kuris būtų jo konkurentas, ir kad tokiu būdu diskredituotų savo pirmą pastatytą kandidatūrą. Tad kiekvienam mandatui tebėra Sovietuose vienas kandidatas ir visuotinis balsavimas net pasirinkti tarp kelių komunistiškai lygiaverčių kandidatų negali. Visuotinis balsavimas tegali pasisakyti už vienintelį pasiūlytą kandidatą ir jį „išrinkti" arba — boikotuoti rinkimus nebalsuojant. Tačiau susilaikymas nuo balsavimo Sovietuose laikomas dideliu nusižengimu, tolygiu sabotažui ir kontrrevoliucijai ir gali susilaikiusiam grėsti tikru pavojumi, tad reikia didelės pilietinės drąsos nebalsuoti.

Šis tarybų (nuo Aukščiausiosios iki žemiausiųjų) sąstatų sudarymo būdas, kuris nustato jų visų pareinamumą nuo Kompartijos ir jas atiduoda į partijos dispoziciją, užtikrina ir tą Kompartijos vadovavimą pačiai valstybei (jos valdžiai), apie kurią kalba mūsų aukščiau cituotas Stalino Konstitucijos 126 str. Nes visi kiti valstybės valdžios organai (Aukščiausiųjų Tarybų Prezidiumai, Liaudies Komisarų Tarybos, vykdomieji komitetai, skyriai ...), kurie patys nėra betarpiškai visuotiniu balsavimu renkami, yra kylą iš tarybų ir joms yra atsakingi. Tad kieno dispozicijoje yra tarybos, to dispozicijoje yra ir šie išvestiniai valdžios organai. Ir tokiu būdu visa valstybės valdžia tiek Sąjungoje, tiek respublikose per Stalino Konstitucijos 126 ir 141 str. patenka į Kompartijos rankas. Ir šiam valstybės valdžios ir Kompartijos simbiozui, kuriame Kompartijai tenka vadovaująs vaidmuo, surasta net tam tikra

didinga formulė. Kai Sovietuose kalbama arba rašoma apie kuriuos valdžios žygius arba sumanymus, tai išsitariama: „Partija ir Vyriausybė", „Partija" įstatoma pirmoje vietoje, „Vyriausybė" — antroje; jos abi drauge, Partijai esant priešaky, sudaro Sovietų valdžios tikrenybę.

Daugiau mes Sovietų Konstitucijos neanalizuosime. Šio rašinio reikalams užtenka tai, ką esame sužinoję. Dabar jau galime padaryti išvadą ir atsakyti į klausimą, ar Lietuva išlaikė ir kiek išlaikė savo valstybingumą, būdama įjungta į Sovietų Sąjungą. Mes tai ir padarysime.

Mes matėme, kad Lietuvos įjungimas į Sovietų Sąjungą sekė ne iš tam tikros jos pačios socialinių jėgų santykiavimo evoliucijos, bet iš svetimos valstybės pajėgų spaudimo, prieš kurį Lietuva atsispirti ir paveikti nepajėgė, būdama tų pajėgų pavergta. Visi jos vardu vadinamosios „Liaudies vyriausybės" sudarymo ir pačios „Liaudies vyriausybės" bei „Liaudies seimo" aktai, kuriais šis įjungimas buvo atliktas, buvo svetimos valstybės valdžios inscenizuoti. Tačiau ar įjungus Lietuvą kas nors iš jos valstybingumo beliko? Išžiūrėję formalią konstitucinę Lietuvos būklę Sovietų Sąjungoje arba jos su Sąjunga santykio konstrukciją, mes pradžioje, ypač kiek ši konstrukcija formuluojama pačios Lietuvos, kaip sąjunginės respublikos Sovietuose, Konstitucijos, radome, kad joje iš tikrųjų yra tam tikrų konfederacinio laisvo santykio žymių, savaime, jei jos nebūtų arba paneigtos kitų, ypač pačios Sąjungos Konstitucijos nuostatų, arba kitų sovietinių konstitucinių institucijų paraližuojamos ar sterilizuojamos, gal ir kiek pateisintų jųjų tariamąjį „suverenumą", kurį Sąjungos Konstitucija mini ir kuris jų valstybingumo branduolį galėtų Sovietų Sąjungoje išlaikyti.

Tačiau tai, kas mums paaiškėjo iš tų konstitucinių nuostatų (Sąjungos Konstitucijos 126 ir 141 str.), kurie organizuoja Kompartijos valdančiąją prerogatyvą ir visą visuomenę bei valstybę paveda jos dispozicijon, ne tiktai respublikų valstybingumą, bet ir jų autonomiją Sovietų valstybėje griauna ir palaidoja. Vienintelis monopolinis sovietinės valdžios veikėjas, tikras valdovas, kurio absoliutinė galia reiškiasi visais visų valdžios organų, tiek Sąjungos, tiek respublikų ir smulkesnių dalinių, aktais,—

yra Kompartija. Jeigu kas tam tikrų konstrukcijos nuostatų pavedama čia Sąjungai, čia respublikoms, tai vis tiek tatai visuomet yra tos pačios vienos Kompartijos dispozicijoje. Ta pati Kompartija, kuri visoje Sąjungoje yra vieninga, apimanti ir visas respublikas, veikia visais esamais organais ir tokiu būdu visos konstitucinės kompetencijos, suskirstytos tarp įvairių organų, respublikų, Sąjungos, smulkesnių vienetų, yra jos, Kompartijos, rankose. Kompartija čia viena daro Sąjungos, antra vėl Respublikos vardu, čia vieno, čia kito organo aktu, bet kadangi visur ir visame veikėjas yra tas pats ir tai yra būtent Kompartija, tai visi aktai yra tiksliai suderinti, viskas visuomet yra harmoninga, o tai, kas pavesta respublikai ir kas esą sudaro jos konstitucinę „teisę", tebėra Kompartijos valioje. Šitokioje Konstitucijos tikrenybės konstrukcijoje visos respublikos — tai tebėra tiktai manekenai ar marionetės, kurių neva žodžiais kalba reikalui esant Kompartija. Jokios veikliosios respublikų asmenybės iš tikrųjų nėra. Viskas yra tiktai sui generis politinio marionečių teatro vaidinimas, vaikų lėlių teatras, kurio tikslas yra: propagandinis efektas užsienių agitacijai ir masiniams nenusimanėlių mitingams. Tai yra taip, lyg būtų daugybė ruporų, kurių kiekvienas būtų kitaip pavadintas, turėtų kitokios „respublikos" vardą, ir kurių kiekvienas būtų skyrium sujungtas su vienu spikeriu, kalbančiu įvairiais balsais čia vienu, čia antru ir t. t. ruporu. Gali būti tarp ruporų „dialogai", bet jie visi sutampa vienoje valioje, viename veikėjo ir kalbėtojo asmeny. Netenka, žinoma, kalbėti apie šių ruporų ar marionečių „suverenumą", apie jų „teises", „kompetencijas" ir „laisvę". Nes tas, kas nėra gyvas, niekuomet šiais atributais pasinaudoti negali. Vienintelis gi gyvas ir realus Sovietuose konstitucinis valdžios laikytojas yra Kompartija. Jeigu „respublika" nustato sau konstituciją, jeigu „respublika" užtikrina Sąjungai tam tikrąją sąjungos kompetenciją, jeigu „respublika" gali laisvai išeiti iš Sąjungos ir t. t., tai iš tikrųjų visa tai yra ne jokios respublikos, bet tiktai Kompartijos galioje, kuri panorėjusi galėtų tai padaryti arba nepadaryti, arba padaryti taip, kaip tatai jai vienai patinka.

Tai iš viso yra įdomus pavyzdys konstitucijos, į kurią yra įterpti tokie vieni kitiems prieštaraują nuostatai, kurių vieni paveikia visišką atrofiją kitų. Sąjungos Konstitucijos 126 ir 141 str.— tai sui generis gegutės kiaušiniai, padėti į kito kuklaus ir tvarkingo paukštelio lizdą. Jų padariniai stabdo ir nutraukia kitų nuostatų mechanizmą. Jie užtikrina kitų propagandinio efekto nuostatų neveiklumą ir tuo pačiu visišką jų nepavojingumą, nes jie yra paverčiami skambiais tuščiais žaisliukais, kuriais gali gėrėtis naivūs propagandos klausytojai ir kurie galima drąsiai reklamuoti „laisvių" mėgėjams. Loginga buvo Sovietuose tai, kas buvo demokratiniais ir federaciniais, arba net konfederaciniais figų lapeliais dengiama, klastingi gi buvo tie figų lapeliai, tituluojami „demokratiniais"-„federaciniais" vardais.

Tai tokia marionetinė politinio vaikų teatro „valstybė" buvo „Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika" Sovietų Sąjungos sąstate. Nei jos „Konstitucija" nebuvo jos konstitucija, nei jos „teisė" ir „kompetencija" nebuvo jos teisė ir jos kompetencija. Taip pat ir „jos organai" buvo Kompartijos, bet ne jos organai. Nes ir ji pati teturėjo tiktai popierinį gyvenimą, o politinėje veikliojoje tikrenybėje neegzistavo kaip „valstybė", net kaip federacijos narys, kaip „štatsfragmentas". Ji paskendo komunistų valdomoje Sovietų valstybėje kaip jos dalinys.

Lietuvos sovietizacija — tai buvo ne pačios Lietuvos evoliucijos padarinys, bet svetimų, nuslopinusių Lietuvos valstybę pajėgų darbas, kuriam buvo paruošta tam tikra neva pačios Lietuvos aktų inscenizacija, o kuris iš tikrųjų rėmėsi brutalia, į Lietuvos teritoriją įvesta ginkluota jėga, kurios veikimas buvo dengiamas sovietinės quasi demokratijos ir quasi federacijos melu ir klasta. Demokratizacijai, federacijai, konfederacijai galima pritarti arba nepritarti. Tačiau tai, kas Sovietų konstitucinėje teisėje buvo reklamuojama kaip demokratinė, federacinė ir konfederacinė,— nebuvo nei demokratinė, nei federacinė, nei konfederacinė. Kaip visa Sovietų akcija — tatai buvo perfidijos reiškinys. Daroma ir vykdoma buvo viena, skelbiama ir inscenizuojama — kita. Tai žiaurioji Azijos klasta Europos civilizacijos dirvoje.

NUO RENGĖJŲ

Skaitytojų dėmesiui pateikiamas veikalas „Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas" priklauso labiausiai tarpukario Lietuvoje pripažinto valstybinės (konstitucinės) teisės autoriteto prof. dr. Mykolo Rėmerio (Römer'io) (1880—1945) plunksnai. Peterburgo Imperatoriškosios teisės mokyklos ir Paryžiaus Laisvosios politinių mokslų mokyklos auklėtinis, jis nuo Lietuvos Vytauto Didžiojo universiteto Kaune 1922 m. įsikūrimo dirbo šio universiteto Teisių fakultete, o nuo 1940 m. sausio 1 d. kartu su fakultetu persikėlė į Vilniaus universitetą ir jame profesoriavo iki mirties.

Aukštos kultūros, plačios erudicijos, demokratinių pažiūrų prof. M. Rėmeris pasižymėjo dideliu darbštumu ir paliko gausų mokslinį palikimą. Tačiau ne taip kaip kitos, ši knyga, skirta nepaprastai jautriai lietuvių tautos ir Lietuvos valstybingumo likimo problemai, yra mūsų visuomenei visai nežinoma.

Tapus Lietuvai tarybinei bei ją įjungus į TSRS sudėtį, M. Rėmeris buvo naujai santvarkai lojalus žmogus. Tai matyti ne tik iš jo profesinės bei visuomeninės veiklos, bet ir įrašų garsiajame dienoraštyje, iš likusio privataus susirašinėjimo, pagaliau tuo galėjo įsitikinti asmeniškai jį pažinoję žmonės. Bet moksliniai interesai pastūmėjo profesorių apmąstyti ir iš savo specialybės — konstitucinės teisės — pozicijų įvertinti tai, kas 1940—1941 metais įvyko Lietuvoje ir turėjo tiek toli siekiančių pasekmių.

Disponuodamas ribota, tiktai viešai prieinama teisine medžiaga, oficialiąja spauda, paties asmeniškai išgyventais istoriniais įvykiais, nežinodamas ir negalėdamas žinoti

kai kurių svarbių faktų, dar prieš hitlerinei Vokietijai pradedant karą prieš TSRS, jis ėmėsi sudėtingo ir labai rizikingo darbo, nes negalėjo nesuprasti, kas lauktų jo paties ir artimųjų, jei atsitiktinai tai būtų pastebėjusi pikta akis.

Pradėtas darbas buvo tęsiamas hitlerinės okupacijos metais. Dėl smarkiai pablogėjusios sveikatos būklės daugiausia leisdamas dienas savo dvare Bagdoniškyje (dab. Rokiškio raj.), jis knygą užbaigė 1944 m. pavasarį.

Skaitytoją, manome, nustebins gana santūrus M. Rėmerio tonas, išlaikytas rašant net apie tragiškiausius įvykius. Autoriui buvo svetima mintis knygą ar jos idėjas panaudoti priešingos esamai santvarkai propagandos tikslais, nelegaliai ją paskleisti tarp Lietuvos gyventojų. Todėl, nagrinėdamas pasirinktą problematiką, jis net neužsimine apie tokį tautai jautrų dalyką, kaip, pavyzdžiui, masinių represijų vykdymas. Jis rašė vildamasis, kad kada nors turėsiąs ateiti laikas, kai jo mintys galės būti viešai paskelbtos, taps visuomenei reikalingos.

Prof. M. Rėmerio veikalo „Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas" mašinraštinis egzempliorius ir „Autoriaus žodžio" originalas su gerbiamojo profesoriaus parašu dar tebevykstant karui buvo patikėtas vienam iš šių eilučių autorių, J. Bulavui, ir jis juos išsaugojo iki šios dienos, kada pasikeitusios sąlygos leidžia kelti klausimą dėl jo išleidimo.

Nors kai kurios veikalo detalės galėtų būti patikslintos naujai paskelbtų šaltinių duomenimis, iš esmės veikalas savo istorinės mokslinės vertės nėra nustojęs ir tebėra aktualus.

Manome, jog atėjo laikas, kada prof. M. Rėmerio mintys Lietuvos valstybės likimo klausimu gali tapti prieinamos plačiajai visuomenei.

Juozas BULAVAS,
Mindaugas MAKSIMAITIS

PAAIŠKINIMAI

1. M. Rėmeris negalėjo žinoti, kad ne Vokietijos dalyvavimas karo veiksmuose Vakarų Europoje sudarė sąlygas 1940 m. vasarą Tarybų Sąjungai išplėsti savo teritoriją Pabaltijo valstybių sąskaita, o slaptieji 1939 m. rugpjūčio—rugsėjo mėn. TSRS—Vokietijos susitarimai, abiejų šalių vyriausybių valia Pabaltijį priskyrę TSRS interesų zonai.

2. Naujausi istoriniai tyrinėjimai Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutarties sabotavimo faktų iš Lietuvos vyriausybės pusės nepatvirtina.

3. Iš tikrųjų Lietuvos vyriausybės posėdis, skirtas ultimatumui svarstyti, prasidėjo 1940 m. birželio 15 d. 1—2 val. nakties (Smetona A. Pro memoria // Švyturys. 1989. Nr. 11. P. 10).

4. M. Rėmerio minimame vyriausybės pareiškime, paskelbtame per Eltą, buvo pranešama apie A. Smetonos išvykimą į užsienį ir nurodoma: „Jo išvykimą susidariusiomis aplinkybėmis vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų. Respublikos Prezidento pareigas, einant Lietuvos Konstitucijos 72 str., eina Ministro Pirmininko pareigas einąs Antanas Merkys" (Rytinis Lietuvos aidas. 1940.VI.17. Nr. 282).

5. Iš tikrųjų pats prof. V. Krėvė-Mickevičius prašėsi V. Molotovo ir, jei bus galima, J. Stalino priimamas, norėdamas supažindinti „su esama padėtimi" ir „pareikalauti, kad įsakytų savo atstovybei Kaune ir kariuomenės vadovybei nesikišti į vidaus reikalus, negriauti Lietuvos vyriausybės autoriteto ir atšaukti savo piliečius, kuriuos yra neteisėtai susodinę Vidaus reikalų ministerijoje" (Krėvė V. Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu // Jaunimo gretos. 1989. Nr. 4. P. 26).

6. V Krėvės pokalbio su V Molotovu turinys, M. Rėmerio dėstomas pagal E. Galvanausko pasakojimą, nesutampa su šio pokalbio aprašymu, pateiktu paties V Krėvės atsiminimuose (Krėvė V. Pasikalbėjimas Maskvoje su V Molotovu // Jaunimo gretos. 1989. Nr. 4, 5, 6).

7. 1936 metų Seimo rinkimų įstatymas rinkimų teisę suteikė piliečiams, sulaukusiems 24 metų amžiaus (Liaudies seimo rinkimų įstatymas — 21 metų); kandidatus kėlė apskričių (arba miestų) savivaldybės organai, o šių rinkimuose galėjo dalyvauti piliečiai, išgyvenę ne mažiau kaip metus tame valsčiuje, moką ar privalą mokėti nekilnojamojo turto, žemės, prekybos, pramonės, amato, asmens pajamų ar buto savivaldybės mokesčius, arba valstybės ar savivaldybės įstaigos tarnautojai.

8. Autoriaus nurodyti oficialūs rinkimų rezultatai yra abejotini. Sąlygas balsuotojų valiai nuslėpti užtikrino ne tik agitacinės-administracinės priemonės ir rinkimų išvakarėse visoje Lietuvoje įvykdyti areštai, bet ir rinkimų įstatymo bei kitų aktų nustatyta balsavimo ir rezultatų apskaitos tvarka. Rinkimų apylinkėje kiekvienam balsuotojui buvo duodamas vokas ir po vieną kiekvieno toje apylinkėje renkamo atstovo biuletenį (kortelę). Buvo matyti kad nemaža kabinoje nebekontroliuojamų rinkėjų į voką dėjo tik dalį kortelių, kitas išmesdami ant grindų. Komisijos balsavusiųjų skaičių ir procentą, aišku, nustatinėjo suskaičiuodamos paduotus vokus, o ne juose įdėtą nevienodą kortelių skaičių, juo labiau kad iš viso nebuvo sudaryti rinkėjų sąrašai. Visi kandidatai tapo išrinkti atstovais, nepriklausomai nuo už juos individualiai paduotų balsų skaičiaus, nes jiems jokios konkurencijos nebuvo, be to, jų išrinkimui nebuvo nustatyta reikalinga balsų dauguma (Liaudies seimo rinkimų įstatymas ir kiti aktai // Vyriausybės žinios. 1940.VII.6. Nr. 715).

9. Lietuvos TSR Konstitucijos nuostatus, liečiančius visuomeninę santvarką, su atitinkamais TSRS Konstitucijos nuostatais suderino Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1951 m. gruodžio 26 d., konstatavusi, kad Respublikoje „visose liaudies ūkio srityse nedalomai viešpatauja socializmas“

Rėmeris M.
Re-146 Lietuvos sovietizacija, 1940—1941 : Istor. Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstituc. jos įvertinimas / Sp. parengė [ir baig. str., p. 68—69, parašė] J. Bulavas, M. Maksimaitis.— V.: Akc. spaudos b-vė „Lituanus", 1989.—71 p.: faks.

Bibliogr. paaišk., p. 70.

Autorius, žymus konstitucinės teisės specialistas, nagrinėja 1940—1941 m. įvykius Lietuvoje, rinkimų į Liaudies seimą ir Lietuvos inkorporavimo į TSRS sudėtį teisėtumą.

0503020908 MBBK 9(TL)

Научное издание

Миколас Ремерис

СОВЕТИЗАЦИЯ ЛИТВЫ
1940—1941

На литовском языке

Акционерное издательско-торговое общество
ЛИТУАНУС, г. Вильнюс

Mokslinis leidinys

Mykolas Rėmeris

LIETUVOS SOVIETIZACIJA
1940—1941

Redaktorė Dalia Vorobėjienė
Dailininkė Romana Kungytė
Techninė redaktorė Birutė Adomaitienė

Duota rinkti 1989 07 13. Pasirašyta spausdinti 1989 07 25. LV 10272.
Formatas 84×108/32. Popierius spaudos Nr. 2. Garnitūra „Baltika",
10 punktų. Ofsetinė spauda. 3,78 sąl. sp. l. 4,03 sąl. spalv. atsp.
3,78 apsk. leid. l. Tir. 100 000 egz.. Užsakymas 1227. Kaina 80 kp

Akcinė spaudos bendrovė LITUANUS, 232571 Vilnius, T. Vrublevskio 6.

Spaudė „Spindulio" spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10.

Rėmeris, Mykolas (1880.V.17 Bagdoniškyje, Rokiškio rj.— 1945.II.22 Vilniuje), teisininkas, visuomenės veikėjas. 1901 m. baigė Peterburgo aukštąją teisės mokyklą, 1902 m. Krokuvos universitete studijavo istoriją. 1902—1905 m. išklausė Paryžiaus politinių mokslų mokyklos 3 metų kursą. 1905—1906 m. leido buržuazinės demokratinės krypties laikraštį „Gazeta Wileńska", jame propagavo lietuvių ir lenkų draugystę, kovojo su šovinizmu. Carinei prokuratūrai jam iškėlus bylą, gyveno Krokuvoje. 1909—1914 m. Vilniuje advokatavo. 1914—1917 m. gyveno Austrijoje, buvo įstojęs į J. Pilsudskio organizuojamus legionus. 1919 m. atmetė Pilsudskio siūlymą sudaryti Vilniuje Lietuvos vyriausybę, kuri būtų antipodas Lietuvos buržuazinei vyriausybei, įsikūrusiai Kaune. 1921—1928 m. Lietuvos vyriausiojo tribunolo narys, 1928—1931 m. Valstybės tarybos narys. 1922—1940 m. dėsto Kauno, 1940—1945 m.— Vilniaus universitete; teisės daktaras (1932), profesorius (1932). 1927—1928 m. ir 1933—1939 m. Kauno universiteto rektorius. 1932 m. atstovavo Lietuvai Hagos tribunole per Klaipėdos bylos svarstymą, vėliau bylose su Danija, Estija.

Tarybų Lietuvos enciklopedija. V.1987. T. 3. P. 531

80 kp